

A reggeli munkára való kivonulás előtt, valamint este két órán keresztül a szomszédos munkászónában kellett rendelőt tartanunk. Felváltva végeztük a szolgálatot; csak pihenés engedélyezéséről vagy kórházba utalásról lehetett szó, orvosság alig volt. Egy reggel éppen én voltam szolgálatban, amikor a közbűntényes munkaelosztó benyitott hozzám. Összesen csak hat évre volt elítélve, s egész rendesen viselkedett a politikaiakkal, de sokat tenni természetesen ő sem tudott.

— Na, mára befütyültek a tervnek — mondta derűs hangon.

— Megérkezett Mironov doktor.

— Ki az? — érdeklődtem.

— Mindjárt megismeri. Ő az északi táborok teljhatalmú ellenőre. Orvos őrnagy, s azt beszélük, hogy egyenesen Moszkvából van megbízatása. Fél is tőle minden táborfőnök, mert nagyon igazságos, mindig a foglyok pártját fogja.

A munkászóna rendelőjében már az összes nagyfejű együtt volt, mindenki intézkedett, izgatottan járt ki s be, csak az asztalnál ülő, sovány, magas, az egészségügyi szolgálat egyenruháját viselő orvos őrnagy szívta szótlanul cigarettáját, s az előtt fekvő papírlapot nézte.

— Legyen üdvözölve! — köszöntöttem a szokásos orosz szavakkal.

Ugyanazzal a kifejezéssel válaszolt, s rám nézett. Kemény, de szimpatikus arca volt, világoskék szemekkel. Hangja határozott, ugyanakkor kellemes volt.

— Ön az orvos, ugye? Már én végeztem a rendeléssel, a többi meglátjuk a kimenetelnél.

Aláírta a papírt, s átadta a munkafelügyelőnek, aki megmutatta a táborparancsnoknak. Annak egészen elnyúlt az arca, amikor elolvasta: a papíron huszonnyolc fogoly neve állott, valamennyien felmentve az aznapi munka alól.

Nem akartam hinni én sem: hisz' a légertörvények értelmében a foglyok aktív munkásállományának legfeljebb két százalékát volt szabad pihenőn hagyni, bármilyen is legyen egészségügyi állapotuk. A 2400 munkaképes fogolyból előző nap este én már negyvenötöt mentesítettem, a reggeli rendésre hagyva még három helyet. S most ez a szabad orvos egyszerre huszonnyolccal emeli számukat.

A szoba lassan kezdett kiürülni. Mironov doktor egy cédulát nyújtott felém.

— Intézkedjék, hogy ezek még a mai nap folyamán kórházba kerüljenek!

Tizenegyen voltak feltüntetve a kis papíron, a reggeli vizsgálatra jelentkeztettek második része.

— Különben adja csak vissza, még biztos ki kell egészítenem!

— szólalt meg Mironov doktor, s zsebébe csúsztatta a cédulát. Felvette hatalmas prémbundáját, fejébe nyomta a lehajtható japán kucsmát, s akkor vettem észre, hogy lába szarvasbőrből készült északi csizmába van bujtatva.

— Menjünk! — mondta röviden.

Elhangzott a kivonulást jelző sínverés, de a foglyok akkor már régen ott álltak a kapu előtt, szabályszerűen brigádokba felállítva. Máskor mindig kiabálás, ordítás, veszekedés kísérte a kivonulási aktust, most síri csend honolt. Mironov doktor a tábor belső oldalán maradt, amikor a kaput kinyitották. A munkafelügyelő hívta az első brigádot, s a katonák kétoldalt a kapu előtt várták. Még mielőtt egyetlen fogolynak a neve is hallatszott volna, Mironov doktor hangja hallatszott:

— Állj!

Közel ment a hívott brigádhoz, s vizsgálni kezdte a foglyokat. Egy szakadt kesztyű, egy rossz kapca, egy nem eléggé bélelt vattaköpeny, egy vizenyős halinacsizma elég ok volt arra, hogy a fogoly aznap ne menjen munkára. Sokaknál megkérdezte:

— Éhes?

Persze mindenki az volt.

Ezeket az ebédlőbe küldte, s harminc deka kenyeret utaltatott ki valamennyiüknek. A soványnak tetszőket — legalább ötvenet — pedig a rendelőbe irányított.

Akadtak olyanok is, akik vissza akartak élni ennek a talpig embernek a humanitásával, s szív-, tüdő-, vesebetegségekre hivatkoztak. Őket is a rendelőbe küldte, később saját maga vizsgálta meg őket, s ha semmit nem észlelt rajtuk, legkevesebb öt napra a karcserba csukatta valamennyiüket.

Az általában egy órát igénybe vevő kivonulás most öt óráig tartott (reggel hattól tizenegyig). A táborparancsnokság vezetői csak a fejüket csóválták, de senki nem mert szólalni. Úgy látszik, már ismerték Mironov doktort, akinek valóban teljhatalma volt a légerek vezérigazgatóságánál. Amikor a foglyokat vizsgálta, állandóan beszélt, s ilyen megjegyzéseket tett:

— Amint látom, itt kissé el vannak maradva Moszkvától. Ezek az emberek bűnösök, el vannak ítélve, s a mi feladatunk meg-

javítani őket. Ez a kommunizmus egyik alapelve, ezt írja elő a párt. S itt? Rongyos ruhában, szakadt csizmában, éhesen követelnek tőlük munkát? Így akarják átnevelni őket? Ez nem kommunista módszer, így csak gyűlölni fognak bennünket. Na például itt van ez. Nézzék meg: vékony, mint a szita, az orra csurog, a kesztyűje lyukas. Vele akarnak vasutat építeni? Keselyű-szövetkezet!

Mironov doktor tudatában volt hatalmának, mert mindezeket a foglyok jelenlétében oktató hangon, nem egy alkalommal feddően hozta a parancsnokok tudomására. Mindig váratlanul jelent meg, soha nem tudta senki, mikor érkezik. Nemcsak a foglyok, de a szabad lágerszemélyzet felett is korlátlan hatalommal bírt, életnek s halálnak valóságos ura volt.

Tudomásom szerint egyedül látta el feladatát az összes, hatvanadik szélességi fokon túl lévő táborban, az ott élő megközelítően ötmillió elítélt s szabad felett.

Magától értetődően nem jutott el mindenhova, de ahol megjelent, ott mindenki érezhette a mindenekfelett uralkodó láthatatlan igazság kicsi, de diadalmas sugarát. Látogatásai után mindig változások voltak a légerek vezetői körében: megrovások, fenytetések, áthelyezések, sőt: elítélések követték vizsgálatait, de mindenkor a legnagyobb tárgyilagosság jegyében. Rögtön közölte kifogásait a vezetőkkel, s azok védekezéseit, ellenvetéseit olyan megértéssel hallgatta, mint a foglyok panaszait. Éppen úgy magyarázott nekik, mint az elítélteknek, éppen úgy javítani akarta őket, mint a foglyokat. Ember volt talpig.

Az imént említett alkalommal több mint négyszáz munkást tartott vissza a munkától. A kórházba utaltak részére nem volt elegendő az első kis cédula, újat kellett írnia, mert a kórházi kezelésre szorulóknak számát huszonháromra emelte fel. Arra is volt gondja, hogy amikor a kivonulási vizsgálatot befejezte, küldöncöt indított a kórházba, hogy engem osztályaimon helyettesítsenek, majd velem együtt tért vissza a tábor rendelőjébe, s együtt ellenőriztük az oda küldötteket.

Mindjárt kaptam az alkalmon, s vizsgálat közben óvatosan felhívtam figyelmét a kórházban uralkodó nyomorúságos állapotokra, segítségét kérve.

Kissé tűnődve nézett rám. Éppen az egyik beteg mellkasát kopogtatta, s csendesen kérdezte:

— Csak mint kollégát kérdem: kommunista párttag volt-e?

Meglepődtem, de azonnal feleltem:

— Nem. Semmiféle pártnak nem voltam a tagja.

— Jó — mondta közömbös hangon —, ez nem is bír jelentőséggel, csak úgy érdeklődtem. Sajnos nekem kizárólag csak a munkatáborokra van megbízatásom, a kórházakra nem én ügyelek fel. De majd meglátom, mit tehetek. Már hallottam, hogy ott pocsékul vannak ellátva.

Munkájával végezve fogadta a tábor vezetőségét. Ez idő alatt engem az előszobába küldött. A táborparancsnok hatalmas aktacsomóval érkezett, s mindenáron azt akarta, hogy a megbeszélést az ő irodájában vagy a lakásán folytassák le. Mironov ragaszkodott a rendelőhöz, s mindjárt ostromozni kezdte a tapasztalt hiányosságok miatt felelőseket, elsősorban a parancsnokot.

A vitából csak szavak jutottak el fülemhez, de tisztán megértettem, hogy a lágerparancsnok igyekezett magát tisztára mosni. Papírokat mutatott, s azzal érvelt, hogy több ízben kérte a szükséges ruhaneműk, lábbelik kiutalását.

Mironov azonban kérlelhetetlen volt.

— Ha ön, parancsnok elvtárs, eleget tett kötelezettségeinek, s jó kommunista módjára tud aludni, úgy jelentéseit majd az illetékesek előtt tárja fel. De tisztában van azzal, hogy az ön feladata az önre bízott foglyok ellátása, az enyém pedig mindezt ellenőrizni? Én nem vagyok bírő, ön felett sem ítélek, nem is ítélek, hiszen ehhez nincs jogom. Én tényleket állapítok meg, s azokat jelentem. Jelentem éppen olyan kötelező erővel, mint ahogyan ön köteles minden rendelkezésséget előjárói tudomására hozni. Erről nincs mit tárgyalni. Ön is párttag, én is az vagyok; mindegyikünknek megvan a beosztása, mindegyikünknek megvan a felelőssége, s ön ezt éppen olyan jól tudja, mint én. Én nem kérek öntől magyarázatot, erre egy másik párttag elvtárs hivatott. De mindannyiunknak egy célt kell szolgálnunk, s azt emberhez, kommunistához méltóan kell tennünk. Ezzel ön is, én is tisztában vagyunk. S ez az egész.

Ilyen és ehhez hasonló szavak szűrődtek ki az előszobába, s szinte felvillanyoztak. Kellemes volt hallgatni őket, jólesett, hogy valami emberi csendül ki belőlük, hogy azért mégse mindenki hóhér...

Mironov udvariasan visszautasította a lágerparancsnokság felkínálta ebédet, velem együtt átment a kórházba, kis ideig beszélt a főorvossal, de annak meghívását sem fogadta el. Szánkójába ült, s hamarosan eltűnt a havas messzeségben...

Így ismerkedtem meg két esztendei fogság után az első, valódi kommunistával, Mironov doktorral...

Valószínűleg az ő közbelépésének volt köszönhető, hogy nemsokára hatszáz szalmazsák, ugyanannyi pokróc s néhány láda gyógyszer érkezett a kórházba.

Nem tudtam meg soha, hogy végeredményben ki is volt Mironov doktor, hogyan került aránylag fiatal létére — akkoriban harmincöt év körül lehetett — ilyen magas beosztásba, de hogy humanista gondolkodásával tízezreken segített, azt az életben maradt foglyok tanúsítják.

Tekintve, hogy a párt magas vezető rétegét képviselte, itt önként adódik a kérdés: végeredményben hol is a hiba? A vezetőségben vagy a végrehajtókban? Kinek vagy kiknek utasítása vagy hibája miatt fejlődhetett ki az emberiség legnagyobb mézszárszéke, amelyet köznyelven csak szovjet lágereknek ismernek?

E téma tárgyalásáról köteteket lehetne írni, s a válasz még mindig nem lenne biztos. Tény az, hogy a pártvezetőség körében mindig első helyen szerepelt az emberséges bánásmódra való utalás tömkelege. Annak betartására rengeteg körlevél utasította az alantas szerveket, de ugyanakkor — a Mironov doktorok kivételével — senki sem törődött annak a valóságban történő alkalmazásával. A néha kiküldött bizottságok csak színpalak voltak; szemet hunytak a kilengések felett. Nagyon ritkán akadt csak kegyetlenkedés, kínzás, túlerőltetett munkatempó miatt büntetésben részesült szabad táborvezető. Ha csak egyidejűleg nem lehetett ráfogni valami államellenes cselekedet, netán annak csak a gyanúját. „Paragrafust mindig találunk. Lényeg, hogy vádlott legyen” — volt a cseksiták jelszava.

A tábor alkalmazottai — kizárólag csak egyénileg s elvétve — saját felelősségükre mutathattak jóindulatot a foglyok iránt. Kizsákmányolásaik, túlkapásaik fölött viszont könnyen elsíklott az ellenőrzéssel megbízott hatóság. Mert ellenőrzés volt, sőt: nagyon is erős, de teljesen negatív irányú. A terror annyira divatba jött, hogy megállítani nem, csak fokozni lehetett, ha maguk a terroristák nem akartak áldozataivá válni. Ezért volt a kettős, belügyi és állambiztonsági felügyelet, ezért volt a minden emberre kiterjedő spiclirendszer, ezért kellettek újabb áldozatok. De ezt a módszert nem az alantasok találták ki, ez a pártvezetőség korcsszületője volt. Lassanként mindenki félt, s eredményes munkát csak a párt hivatalos jelszavaival élve lehetett végezni. De ehhez nagyfokú intelligencia,

megfelelő beosztás s nem utolsósorban jó adag bátorság is szükséges volt, mint Mironov doktor esetében.

Minden terror — így a szovjet is — egy narkománhoz hasonlít: addig szedi a mérget, addig adagolja a terrorcseppeket, míg végül maga is annak áldozatává válik. A CSEKA-szervek vezetőinek pályafutása bizonyítja legjobban ezt a megállapítást. E titkos szerv veszélyesnek mutakozó főnökeit Sztálin mindig kellő időben tette félre, különben ő maga is azok prédájává vált volna. Pokoli ügyességgel játszotta ki egymás ellen riválisait, s 1939-re csak bábuk maradtak körülötte. A még számbajöhető kisebb kaliberűek kiirtását rábízta Berijára, aki tökéletes munkát végzett: a tbiliszi papnövendék, a későbbi postarabló-forradalmár Dzsugasvili lett a Szovjetunió mindenható ura, a csalhatatlan pártvezér, a lángeszű stratég, a bölcsök bölcse.

Mindebből nyilvánvaló, hogy a *capiti piscis olet*, a pártvezetőség volt az elindítója, fejlesztője a vérengzéseknek, hogy nagyrésztben azután annak áldozatává válják. De akik életben maradtak, akik a sztálini napsugár fényében fürödtek annak idején, miért nem emelték fel a szavukat, miért nem tiltakoztak a terror ellen? Világosan látták annak barbár voltát, mégis hallgattak. Miért? Erre feleletet a Szovjetunió mai vezetőitől lehetne kérni. Őszinte válaszuk valószínűleg ez lenne: gyávaságból.

Ez igaz, de egy gyáva ember lehet-e jó vezető?

LAZARJEV, A LÁGERÉPÍTŐ

Fjodor Antonovics Lazarjev igen rossz bőrben került osztályomra egy betegszállítmánnyal. Alacsony termetű, törékeny, gyenge szervezetű ember volt, aki azelőtt a vasútépítés irodájában dolgozott. Szevasztopoli születésű öskommunista építész-mérnök volt, aki már húszéves korában, 1912-ben tagja lett a bolsevik pártnak, részt vett a forradalomban, s 1919-ben a Komintern alapító tagjaként szerepelt, annak mindkét kongresszusán kimagasló szerepet játszott. Közben külföldi szolgálatot is teljesített, főleg Bulgáriában a polgárháború nagy hőisével, Raszkolnyikovval egyetemben. Amikor ez utóbbi megérezte az újabb moszkvai tisztogatási akció 1940-ben kitört

hullámát, nem tett eleget a visszahívási parancsnak, hanem külföldön maradt. Erre valamennyi munkatársát — köztük Lazarjevet is — letartóztatták, s egyöntetűen tíz évet kaptak szovjetellenes szervezetben való részvétel címén.

Lazarjev hozzátartozói megtagadtak vele minden kapcsolatot, volt párttagsága biztosított csak számára előnyt a táborban, ahol szaktudását a végletekig kihasználták.

Megtörve feküdt priccsén, ám derűlátása nem hagyta el.

— Nem lehet, hogy a párt ilyen sokáig és ilyen nagyot tévedjen. Az én ártatlanságom előbb-utóbb úgyszólván kiderül.

Minden évben szorgalmasan írta folyamódványait, perének újrafelvételét kérve. Pozitív válasz hiányában kissé kétkedően vigasztalta magát.

— Hát persze! A háború alatt más dolga is volt a pártnak, mint az én kérvényemmel törődni. De most már győztünk, s nem értem, miért nem adnak feleletet...

Aztán elkéseredett.

— Úgy kell nekem! Túl jól ment a sorom, s most fizetek! Tudja, doktor, hogy én már a háború előtt is voltam itt? Igen, én terveztem a párt megbízásából a folyó melletti fogolytelepek elhelyezését, én adtam szállást a párt ellenségeinek. Mert akkor itt csak hó volt, hóban aludtak az emberek, hóval keverték lepénnyé napi húsz dekányi lisztadagjukat. Hej, hol vannak azok az idők?! Most már barakkokban lakunk, kórházunk is van! A párt halad előre, de én ártatlan vagyok, miért kerültem ide?

Ilyen fanatikus, régi bolsevik volt Lazarjev, aki nyomorúságos helyzetében is párttagnak tekintette magát, s a többi foglyot valójában bűnösnek tartotta.

Néhány nap múlva a politikai tiszt kézbesítette neki a legfelsőbb bíróság választát: „Fjodor Antonovics Lazarjev ítélete helyes, perújrafelvételre nem szorul.”

Nem csüggedt el.

— Nem baj — mondta —, a jövő évben biztosan kiengednek.

Ez a kívánsága azonban nem teljesült. Még aznap délután minden indokolás nélkül egy hétre karcerbe vitték, de a negyedik napon Lazarjev, a Komintern egyik alapítója végelgyenülésben meghalt...

EGY BLATNOJ VÉGE

Egyetlen futó pillantás elég volt ahhoz, hogy lássam: a hatalmas vértócsában heverő testet már elhagyta a lélek. Koponyája szétroncsolva, mellkasán és hasán késszúrások nyomai, szája felhasítva, bal szemgödre üres, felsőtestén tompa tárgytól származó ütések nyomai.

Most hívtak át a kórházhoz tartozó munkászóna elit-barakkjába. Az áldozat Aron Perbadze grúz brigádvezető volt. Idősebb testvérével került hónapokkal azelőtt a kolonnára, s mindketten a blatnojok legmagasabb kasztjához, az úgynevezett *zakonnijék*hez (tolvajnyelven: a törvényesekhez) tartoztak. Íratlan szokásaik szerint az ilyenek mindenféle munkát visszatartásának mind a táborokban, mind a szabad világban. A többi — főleg politikai — fogoly rovására élnek, azoktól rabolnak el mindent, de ugyanakkor nem hanyagolják el a konyha, a raktár, a rendelő megfélemlítéssel történő kirablását sem.

A rendszer nem tesz ellenük semmit, jóllehet halálos ellenségek, de végeredményben a blatnojok is keserítik a politikaiak életét, így a két hóhér társaság közös nevezőre jut. Megtörténik ugyan, hogy néha egy-egy tapasztalatlan, velük szemben elnézést nem tanúsító fegyőrt egymás között kártyán kisorsolnak és megölnek, de nagyobb bajuk nem történik. Megússzák újabb húsz vagy huszonöt évvel, ha a tetteiket egyáltalán sikerül megfogni. Tekintélyük viszont emelkedik, mindenki félni fog tőlük.

A két Perbadze fivér összbüntetése meghaladta a hetven évet; senki sem tudta, hogy miért s mióta ülnek. Ilyenokről nem szokás beszélni a blatnojok között, talán maguk az illetők sem tudják. A fiatalabbik testvér állítólag vasúti pályamester volt azelőtt, s dacára blatnoj mivoltának, a lágervezetőség megkönyékezte, szabadlábba helyezést ígért neki, ha egy általa kiválogatott munkásbrigád élére áll, s a vasútépítést szakszerűen vezeti.

Aron kötélnek állt, a legjobb erőállapotban lévő foglyokból harmincat kiválasztott, s megkezdte a munkát. Brigádjának tagjait kegyetlenül verte, de részükre mégis megszerezte a legmagasabb kalóriatartalmú ételeket, aztán külön barakkot ágyakkal, szalmazsákkal, takaróval, sőt: még éjjeliszekrény is volt minden két rab számára törülközővel. Felszerelésük a lehető legjobb volt. Ha a normát túlteljesítet-

ték, a parancsnokságtól mahorkát kaptak ajándékba. Átlagban minden tíz nap elteltével öt-hat embert cserélni kellett a brigádban: vagy az emberfeletti munkában mentek tönkre, vagy az ütlegetések következtében kerültek kórházba. Perbadze olyan véres fegyelemmel kezelte beosztottjait, hogy saját maga néha nem is ment ki a munkára brigádjával, hasonló természetű helyettesének jelenléte biztosította a brigád normatúlteljesítését.

A munkaszázalék elosztásánál természetesen szerepet játszott a felmérő, szabad munkahajcsárok megfélemlítése is. Kezdetben ezek a brigád valóságos teljesítményét adták be a könyvelőségre a két nap után megkapandó élelmiszer megállapítására. Ha a százalék nem volt a lehető legmagasabb, a következő nap valami kisebb baleset érte a munkahajcsárt: Perbadze brigádjának megvoltak a maga módszerei. Így a hajcsár leeshetett a magas vasúti töltésről mélybe szórt kavics-tömeggel, fejére eshetett egy lapát, vattázott ruhája meggyuladhatott, és így tovább. Mindenki félt Perbadzétől, sztahnovista brigádja úgyszólván mindennap túlteljesítette a munkanormát, de csak a papíron. A valóságban azt alig közelítette meg. S még ehhez a 90–95%-os teljesítménynek az eléréséhez is több száz évvel előtti, a rabszolgák feletti abszolút hatalom alkalmazására volt szükség.

Egy-két példa az akkori munkanormákból: naponként minden egyes fogolynak tizenhat köbméter havat tíz méter távolságra el kellett hányni; egy tizenkét tonnás vagon kavicssal való megrakása négy-öt méter távolságból; öt, egyenként tizenkét tonnás, kavicssal megrakott vagon lerakása, és ehhez hasonlók...

A hírek szerint Perbadzét volt blatnoj-társai figyelmeztették, hogy megszegte az alvilág törvényeit, s azért büntetésben lesz része. De a grúz nem ijedt meg. A parancsnokság tudtával állandóan két kést hordott magánál, éjszakai nyugalma brigádjának két tolvaja vigyázott, s a fegyőrök is gyakran látogatták meg az éjszaka folyamán fekvőhelyét, amely brigádja barakkjának egy elkülönített, szőnyeggel ellátott, kényelmesen berendezett részében volt.

Ma nem ment ki munkára, tíz óra tájban kelt fel, mosakodni készült, s ekkor rohanhatták meg. A barakkügyeletes takarító fogoly éppen a konyhára ment meleg vízért, s a grúznak ideje sem maradt a védekezésre. Már az első szúrások halálosak lehettek, dulakodásnak alig volt nyoma.

Kik voltak a gyilkosok? Hányan voltak? Senki nem tudott semmiről semmit.

Az egész barakk megtelt fegyőrökkel, s míg a sérüléseket jegyezgettem, két fegyőr kíséretében megérkezett az áldozat bátyja, akit teljesen feleslegesen identifikálásra hoztak a hulláshoz, hiszen Aront mindenki ismerte.

— Perbadze, ez itt a maga öccse? — állapította meg inkább, mint kérdezte a táborparancsnok a tetemet egykedvűen nézegető testvér felé fordulva.

Az rá sem pillantott a körülállókra. Halinacsizmájával a halott fejét kissé jobban a világosság felé fordította, s közömbösen jegyezte meg:

— Az volt. — Fejét félrefordította, kiköpött, s gyűlölettel a hangjában hozzátette: — Átkozott nőtény kutya!

Ezzel megfordult, s elhagyta a barakkot.

A gyilkosság ügyében sok foglyot kihallgattak, de a tettesek kilétét nem állapították meg. Vagy talán nem is akarták? Aron Perbadze brigádja pedig feloszlott.

LEFORTOVO-BÖRTÖN, LUBJANKA

A szovjet táborok egyik vezérelve, hogy az elítélteket lehetőleg ne hagyják egy helyen huzamosabb ideig. Ennek oka az, hogy elkerüljék — hosszabb időn keresztül ugyanazon táborban tartózkodók esetében — a szabad emberek és a foglyok között előforduló kapcsolatok kiépítését, amelyek esetleges szökéshez vezethetnek. Vonatkozik ez a szabály főleg az olyan elítéltekre, akik beosztásuknál fogva gyakrabban vannak a szabad lágerszeméllyel érintkezésben. Ilyenek a mérnökök, orvosok; könyvelőségen, konyhában, fürdőben, raktárban dolgozók. Ennek következtében 1947 áprilisától augusztusig hat kolonnát, illetve táborpontot járattak meg velem. (Valamennyi az északi táborkörzetben volt.) Jelentősebb esemény ez idő alatt nem történt; mindenütt a megszokott kép fogadott: éhség, hideg, csontvázszerű rabok, halottak.

Július vége felé egy gyűjtőpontra szállítottak az uhtai táborkörzetben. Harmincegnéhány magammal kerültem egy nagy cellába. Valamennyien politikai elítéltek voltunk. Társaim nagyrésze az intelligenciából került ki, szovjet állampolgárok voltak,

s már az oda érkezésemet követő első napon megjósolták, hogy Moszkvába fognak szállítani bennünket, valószínűleg jegyzőkönyveink kiegészítésére. Néhányan reménykedtek a szabadulásban, de néhány, egykori diplomáciai beosztott, aki hangadó volt cellánkban, egyre hangoztatta: ilyesmiről szó sincs, inkább helyzetünk negatív irányú eltolódásával számolhatunk.

Amikor bevagoníroztak bennünket, meglepve tapasztaltuk, hogy egy vagonba kerültünk, nincs velünk köztörvényes, sőt: több fogoly sem. Egyedül a mi vagonunk volt csak fogolyszállító; őrségünk nem várt jóindulattal viselkedő nyolc katonából állott egy őrmester parancsnokkal, akik szokás szerint két oldalra osztották el a foglyokat. Ők maguk a vagon közepén helyezkedtek el, tőlünk persze szöges dróthálóval elválasztva.

Ez a néhány napos utazás volt fogságom legnyugodtabb utazása. Minden nekünk járó élelmet pontosan megkaptunk, nem vert senki, nem kiabált ránk senki. Valóságos szanatóriumban éreztük magunkat, s az őrség kedvező magatartását egyesek ismét a közeli szabadulással magyarázták, különösen akkor, amikor egy ukrán tanító ötven rubelt szedett elő ruhájának korcai közül, s azt az őrparancsnoknak átadva kérte élelmiszer és dohány vásárlását a legközelebbi állomáson.

Kérésének az őrmester minden megjegyzés nélkül eleget tett, sőt: a mahorka elszívásához szükséges újságpapírt a sajátjából adta.

Nem értettünk semmit, már csak azért se, mert egy pihenőnél megpillantottuk a vagonunkra festett feliratot: *szerszámok*. Eléggé jól bántak velünk, mégis lopva szállítottak. Mire való ez? De hogyan is lehet felfogni a szovjet rendszert?

Az őrk néha beszélgetésbe elegyedtek velünk, így tudtuk meg, hogy Moszkvában nem egy helyre fognak szállítani bennünket; három különböző csoportba osztottak valamelyik moszkvai mellékállomáson az átvevő tisztek. Közvetlen vagonunk mellett már ott állt három rabomobil, oldalukon a megtévesztő felírás: *állami hús*. A rabok nyelvén *hollónak* nevezett, tölcser alakú rabszállító kocsikat úgyszólván minden fogoly ismeri. A hátsó részen lévő ajtó után az első helyiség az őrk számára van fenntartva, utána egy kis szűk folyosón balra és jobbra egyes kabinok, egészen a sofőrülésig. Van hat, tíz, tizenkét személyes ilyen rabomobil, én egy hat személyesbe kerültem nyolc másik fogollyal együtt. A kabinok annyira szűkek, hogy csak állni lehet bennük, s a legkisebb zökkenőnél okvetlen a tetőbe ütközik a fogoly feje. Mellém még egy

orosz mérnököt is betuszkoltak, és egymást szorosan átölelve kellett tartanunk, hogy valahogy elférjünk.

Lehet, hogy egy óráig is szállítottak bennünket, de az is lehet, hogy kevesebb ideig, míg a rabomobil egy hatalmas kapualjban megállt. Egyenként vittek szőnyeggel borított folyosón át egy másik épületbe, ahol csak cellákat láttam, majd egy emeleti szűk ajtót nyitottak ki előttem, oda betuszkoltak, s egyedül maradtam.

A helyiség alacsony s olyan keskeny volt, hogy leülni benne csak úgy lehetett, ha lábamat térdben keresztbe hajtottam. Mindenféle helyzetet kipróbáltam, de hol a kezem, hol a lábam zsibadt el.

Fogalmam sem volt az időről; az állomásra éjjel érkeztünk meg, s nem tudom, azóta hány óra telhetett el. Hamarosan megtudtam, hogy már hajnal van, s azt is, hogy hol vagyok. Levittek egy raktárhelyiségbe, ahol alá kellett írnom a töltem elvett holmik jegyzékét, melyeket megérkezésünkkel az állomáson kellett hagyni. Egy ing s egy zsebkendő volt az összes vagyonom, ám dacára a kapott nyugtának, sohase láttam őket viszont.

A raktár ablakán kinézve láttam, hogy már dereng a hajnal, s önkéntelenül is a kapott cédulára néztem. Az állott rajta: *Lefortovo-börtön...*

Összerázkódtam. A híres Lefortovo, a katonai börtön! A már megjárt táborokban sokat hallottam róla beszélni rabtársaimtól, ráadásul igen elszomorító dolgokat. Az oda került száz fogoly közül átlagban öt jutott táborba... A kivégzések összpontosított, kedvelt helye volt Lefortovo.

II. Katalin cárnő építtette, alapzata nagyjából K betűhöz hasonlít. Háromemeletes épület, mely köré már az első világháború előtt több kétemeletes épület felhúzását kezdték meg, s azokat már a szovjet uralom alatt fejezték be. Ezekben az újonnan épített helyiségekben rendezte be a CSEKA a nyomozók irodáit, a vallatósobákat, a fürdőt, és így tovább. Az emeletek között — mint majd' mindegyik szovjet börtönben — acélhálók vannak kifeszítve az öngyilkosságok elkerülésére. Felvonókat nem láttam, csak vaslépcsők vezettek fel az emeletekre. A cellák száma 250—300 között volt, összesen mintegy kétezer fogoly befogadására.

Az emeleten nincsenek folyosók, ellenben azok belső oldalán, az udvar felőli részen balkonok kötik össze a helyiségeket. Az udvar közepén egy menetszabályozó fegyőr áll vörös és sárga zászlókkal. Amikor látja, hogy két irány-

ból is visznek foglyokat kihallgatásra vagy bárhova, felemeli a vörös zászlót. Ekkor mindkét irányból be kell szüntetni a mozgást. Majd amely oldalra a sárga zászlót emeli fel, az a fogolykísérő fegyőr folytathatja csak útját. Ha netán harmadik csoport is feltűnik, akkor a vörös zászló jelére mindhárom megáll. A foglyot a fal felé fordítva a fegyőr teljesen eltakarja testével, az adott jel szerint jobbra vagy balra néztt vezényel, s csak az mehet tovább, akinek útját a menetszabályozó szabaddá teszi.

Mindez azért van, hogy a foglyok ne szerezhessenek tudomást egymásról.

Általában az élet hang nélküli a Lefortovóban; igyekeznek minden életmegnyilvánulást jelekkel hozni tudomásra. Akár sétára, akár vallatásra viszik a foglyot, távozása, érkezése percről percre jegyezve van. Az emeleteknek megvan a maguk főfegyőrje, ez veszi át írásban a foglyot. Telefonon megkérdezi a nyomozót, hogy irodájába viheti-e? Ő adja át, s ismét ő veszi át, majd adja tovább a cellaügyelő fegyőrnek. Mindez szinte másodpercre pontosan be van írva az emeleteken lévő *fogolymozgási könyvbe*.

A lefortovói fegyőrök nem ütik a foglyokat, legalábbis én nem hallottam ilyen esetről. A fizikai kényszer alkalmazása a nyomozótisztek kiváltsága, akik egy napon keresztül is irodájukban tarthatják áldozataikat, akiknek élelmezését tetszés szerint irányíthatják, netán napokra felfüggeszthetik.

Előző értesüléseim alapján már tudtam, hogy *boxba* kerülni nem sok jóval kecsegtet, de most tényleg tapasztaltam, hogy a hely-, valamint a levegőhiány miatt már az első nap minden részem fájt. Az oxigén alacsony tartalma hirtelen emeli a vérnyomást, a fülben mintha állandóan csengetnének, s dacára az éles fényű lámpának, az ember mindent szürkés színben lát. Több ízben elveszítettem eszméletemet, de csak néhány pillanatra, s utána minden esetben görcsös hányinger fogott el. Valószínűnek tartom, hogy az állandóan kémlelő fegyőrök ezt észrevették s jelentették, mert a harmadik napon váratlanul a kihallgatóhoz vittek, aki fiatal, erősen semita külsejű főhadnagy volt, aki soha nem vetette le rólam a bilincseket, leülni nem engedett, s állandóan reflektorfényben tartott.

— Tudja, miért van itt? — fogadott.

Tagadó válaszomra káromkodni kezdett, kézzel-lábbal összevert, alaposan megrugdosott, s csak aztán mondotta:

— Ön öt évet letagadott az életéből. Hol volt ez idő alatt?

Persze mi tudjuk, hogy Tokióban is járt... Ezt mind szépen el fogja mesélni...

Semmiféle öt évet nem tagadtam le, Japánban soha nem jártam, azt viszont rögtön észrevettem, hogy kezdővel van dolgom. Nem is válaszoltam.

— Ah, szóval nem akar beszélni? No majd meglátjuk... Remélem, az élelmezés jólesik majd...

Ez abból állt, hogy naponta csak egy ízben adatott kukorica-levest, amit viszont az irodájában kellett elfogyasztanom, és pedig úgy, hogy letérdeltetett, kezemet a bokámhoz bilincselte, a csajkát a padlóra tette, s onnan kellett kiszűrcsölnöm az ízetlen folyadékot.

A szokásos ütlegek egyetlen esetben sem maradtak el, azokat fűszernek szánta vallatóm. Tűrnöm kellett szadizmusát, annál is inkább, mert a hozzá vezető séta mégiscsak mozgásnak számított, tagjaimat úgy-ahogy kinyújtóztathattam, a földről evés pedig csuklógyakorlatnak illett volna be, ha nem kísérték volna ütlegek. Még így is jobbnak tűnt, mint majdnem ugyanabban a helyzetben egész nap a boxban forgolódni.

Eszembe jutott harkovi fogadalmam: nekem át kell ülnöm fogságomat! Éreztem, hogy napról napra gyengülök, s ennek valahogy véget kell vetnem. A hetedik vagy nyolcadik napon megtartott etetésnél fejfel a csajkába estem, s elájultam. A főhadnagy rögtön vizet öntött rám, de el voltam rá készülve, s nem mutattam reakciót. Két fegyőr jött be, egyikük levette a bilincseket, a másik egy székre próbált ültetni. Előkerült valami egészségügyi is, aki először a szememet vizsgálta, majd ammóniákszeszt szagoltatott velem.

Kezdtém „tudatosan magamhoz térni”, a gyomromat görcsösen rángattam. A felcser rögtön a szívemet kezdte hallgatni, s megszólalt:

— Injekcióra van szüksége, gyenge a szíve!

— Vigyék el innen azonnal! — ordított a főhadnagy.

A szovjet büntetőtörvények szerint egyetlen foglyot sem szabad addig agyonverni vagy meghalni hagyni, amíg valamit el nem ismertetnek vele. Ezt már tudtam, s időt akartam nyerni.

Sikerült is. Vittek az egészségügyi részleghez, külön egyágyas kis szobába tettek. Egy fiatal orvosnő újból megvizsgált, s szíverősítőt fecskendezett be. Az ágyam mellett állandóan egy ápoló volt. Néha vizet itatott velem, s hamarosan elaludtam.

Az éhségen, fáradtságon s kisebb fájdalmakon kívül semmi

komolyabb bajom nem volt, de eléggé jól játszhattam a beteget, mert másnap már két orvos is megvizsgált. Amikor megtudták, hogy kolléga vagyok, csak legyintettek, s egész sor orvosságot írtak fel.

— Csak pihenjen; itt marad még néhány napig! — mondták.

Egy hétig feküdtem, s ez idő alatt vallatóm háromszor is meglátogatott. Akarta az erélyes nyomozó szerepét magára venni, de hangjából leginkább aggodalom csengett ki. Megnyugodott, amikor az orvosok közölték vele állapotom javulását. Utolsó látogatása után az egyik orvos halkán a tudomásomra hozta:

— El fogja önt innen vitetni. Valószínűleg a Lubjankába.

Így is történt. Felöltöztettek, s újra a Lubjankába kerültem.

Utolsó itt létem óta egyrészt mintha modernizálódott volna az emberiség e legnagyobb vesztőhelye. Erre vallott az is, hogy megérkezésemkor rögtön érdeklődtek: nincs-e valami panaszom az engem oda átkísérő őrség ellen? Választ sem várva a csekista máris újabb kérdést akart feltenni, s nagyon meglepődött, amikor megszólaltam:

— Az őrség ellen nincs panaszom, de elvett fehérneműimet nem adták vissza a Lefertovóban. Tessék, itt a nyugta róluk!

— Jól van — mondta —, azonnal felírom.

Valamit tényleg jegyzett egy könyvbe, de ez a ténykedés sem akkor, sem később nem adta vissza elszedett apróságaim.

Másrészt tapasztalnom kellett, hogy maga a börtön mintha piszkosabbá változott volna. A falak szennyesek, a lámpák igen halvány fényűek, a folyosókon köpetek nyomai. Talán a nagy forgalom következtében állt be ez az elhanyagolt-ság.

A szigorúság fokozódott. Amikor megmotoztak, teljesen meztelenre kellett vetköznöm. Nem volt a testemnek olyan része, amelyet legalább két fegyőr alaposan át ne vizsgált volna. Ruháimat összecsomagolták a fehér köpenybe öltözött fegyőrök, engem pedig a fürdőbe vittek, ahol legelsősorban a borbély vett kezelésbe meglehetősen drasztikus módon. Először arcom, majd hajam borotválta le igen kevés szappan kíséretében, utána a mellkas, a hónalj és az ágyék szőrzetének eltávolítása következett. Valami irgalmatlan bűdös folyadékkal leöntött, koponyámra kent húsz grammnyi, sötétbarna színű, szappannak kinevezett kenőcsöt, s a zuhany alá lökött.

Véreztem mindenütt, hiszen borotvája igen tompa volt, de azért örültem a meleg víznek. A fürdési lehetőség mindig különleges örömet jelent a fogolynak, legyen az bárhol.

Fiatal orvos tartotta az egészségügyi vizsgálatot ezután. Hangtalanul vizsgált, kopogtatott, mérte a vérnyomásom. Eközben csöndesen kérdezte:

— Orosz?

— Nem — feleltem —, de orvos vagyok.

Rám nézett, s hőmérőt dugott a hónom alá. Ő maga cigarettára gyújtott, s szemével kérdezte, hogy akarok-e szívni? Válaszom megértette; cigarettáját elém tolta az asztal szélére. Habozás nélkül kezdtem szívni, míg ő a mennyezetet bámulta. Kisvártatva kivette a hőmérőt, de meg sem nézte, csengetett, s a belépő fegyőrnek unottan odaszólt:

— Semmi baja, csak sovány.

Megint piros és zöld lámpák, felvonók, folyosók, végtelennek tetsző út. A Lubjanka épületét pontosan, azt hiszem, senki sem ismeri, maguk a gazdák sem. Az első világháború előtti hat emeletes építmény az *Oroszország* nevű biztosító vállalat tulajdonát képezte, belőle lett a szovjet terrorszervek mézárszéke. 1955-ben melléje emeltek egy tíz emeletes épületet, ahol most a KGB székhelye van. De hogy mi van az épületek alatt a földben, erről csak kósza hírek keringenek, ugyanúgy, mint a Lubjankát a Kremllel összekötő földalatti alagutakról.

Azt gondoltam, valami cellába visz öröm, de tévedtem. Ha egyáltalán lehet hinni a Lubjanka számozásainak, a lift a legfelső emeleten állott meg. Ott, ahol rendszerint sétára viszik a foglyokat. Velem nem történt semmiféle ilyesmi, de karcerbe kerültem. Ez egy kétszer egy méteres ablak nélküli, gumival burkolt, teljesen sötét helyiség, ahol se ágy, se szék, se asztal, semmi. Időnként a falba szerelt mikrofonok elképesztő hangokat adnak: segélykiáltásoktól kezdve, női sikolyokon át halálhörgésig minden hallható teljesen szabálytalan időközökben.

Már harmadik éve voltam Sztálin hatalmában, így a rendszertől s főleg a Lubjankától mást nem is vártam. El voltam készülve mindenre, így az idegrendszerre ható szörnyű hangok nem nagy hatással voltak rám. Úgy emlékszem, ilyenkor imádkoztam...

Jobban bántott ellenben az a tény, hogy naponta összesen harminc deka kenyeret adtak, s a hideg igen kínzott. Sokat gondolkodtam: vajon mit is akarnak tőlem? Miért vagyok itt? Talán szokásból? Ez is hozzátartozik a kommunizmus embereket javító célkitűzéseéhez, amelyekről annyit hallottam?

Bárhogy is erőltettem az agyam, nem tudtam magamnak elfogadható magyarázatot adni.

A harmadik napon kaptam egy csajka meleg daralevest, utána egy kaukázusi őrnagyhoz vezettek, aki gúnyosan fogadott.

— Ugye jobb itt, mint a Lefortovóban?

Semmi kedvem nem volt a karcerbüntetést tovább folytatni. Eszembe ötlött a megtanult rab-tízparancsolat egyike: a börtön vallatói előtt nem szabad fennhéjázónak lenni; ők nyomorékká tehetnek, ha meg nem is ölnek. Szerény magatartást kell velük szemben tanúsítani, elismerni hatalmukat, így talán lecsendesedik vad ösztönük. Ezért így feleltem:

— Az étkezés ugyanolyan, de mintha hidegebb volna itt. Az őrnagy néptárs esetleg tudna ezen változtatni?

Hosszasan nézett rám, megvetően végigmért, s egész normális hangon válaszolt:

— Én mindenem tudok változtatni, de ez öntől függ. Mondja, nem fél a haláltól?

Meglepett a kérdés, de rögtön válaszoltam:

— Minek attól félni, ami úgyis bekövetkezik? Gondolom, az őrnagy néptárs sem fél tőle.

Kétkedő pillantást vetett rám, láthatólag nem ezt várta tőlem. Kissé mérgesen szólt:

— Nem kell itt színházasdit játszani! Főleg nem velem! Itt van papír, ceruza; írja le pontosan, mit csinált Japánban. Más cellába tétetem; amikor kész van, kérjen kihallgatást! Ha akar, öngyilkos is lehet.

Ha jól emlékszem, a harmadik emeleten helyeztek el, egyedül egy négyszemélyes, emeletes priccsekkel felszerelt cellában. Az őrnagy viselkedése sehogyan sem tetszett: ha nem írok semmit, vallatni fog. S ahogy láttam, nem mai gyerek a szakmájában. Így nem maradt más hátra, mint éhségsztrájkot kezdeni.

Másnap visszautasítottam a kenyeret, vizet, a fegyőr kérdéseire nem válaszoltam, csak mozdulatlanul ültem egy helyben. Tudtam, hogy az éhségsztrájk megtartása az első két napon a legnehezebb, utána már szinte meg lehet szokni, s négy-öt napig még víz nélkül is ki lehet bírni.

Ezt a csekisták is tudták, így már a harmadik napon oladatokat fecskendeztek belém, az ötödik napon pedig szorosan egy székhez kötözték, úgy, hogy moccanni sem tudtam. Vártam a szokásos szájtágítót, de nem ezt a módszert alkalmazták a mesterséges táplálásra. A gyomorszondát orrníylásomon keresztül vezették a gyomromba; a szonda felső végébe tölcseért helyeztek, s az előkészített tojásos-cukros pépet beleön-

töltték. Nincs védekezés: nem lehet átharapni a gumicsövet, a táplálék akadálytalanul jut a gyomorba, s felszívódik. A szervezet megkapja a működéshez szükséges kalóriát, mégha kisebb is lesz a testsúly. Egyszerű éhségsztrájk következtében meghalni nem hagyják olyan könnyen áldozataikat a csekisták!

Az őrnagy több ízben próbált rábeszélni az éhségsztrájk abbahagyására; hol mindent ígért, hol fenyegetőzött. Egyetlen szót sem szóltam hozzá, s meglepődéssel tapasztaltam, hogy hallgatásom bosszantja legjobban.

Szervezetem ismertem. Tudtam, meddig lehet folytatni a játkot. Kérdés volt: ki bírja tovább idegekkel? A csekisták vesztettek: amúgy is gyöngye erőállapotomhoz még néhány tünetet adagoltam, s a harmadik táplálás után beszállítottak a Lubjanka egyik földalatti kórháznak berendezett termébe, ahol egy egészségügyi boxba kerültem. Valóságban is olyan erőtlen voltam, hogy a fekvés közbeni mozdulatok is verejtékkal töltöttek el, szívem viszont semmi komolyabb rendellenességet nem mutatott. Csak idő kérdése volt egy rendes erőállapot elérése.

Naponta háromszor injekciótak, kétszer adtak egy csésze tejet, s vajaz rizst kaptam ebédre a normális betegkezelésen kívül, ami a Lubjanka viszonyait tekintve hihetetlennek tűnt, annyira bőséges volt, bár lehet, hogy csak nekem, mivel a többi beteget s étkezésüket nem láttam. Egymástól szigorúan el voltunk különítve. Mozogni senki sem tudott, a járásképeség már a cellába való visszamenetelt jelentette.

Az egészségügyi személyzet között feltűnt egy orvos őrnagy rendfokozatot viselő, alacsony, szemüveges ember, aki valószínűleg az ottani részleg vezetője lehetett. Olyan benyomást tett rám, mintha mindig részeg lenne, jóllehet teljesen normálisan viselkedett. Mindennap bejött hozzám, s amikor másodjára vizsgált, megkérdezte:

— Amikor ide hozták, miért nem mondta, hogy orvos?

Nem tudtam, mit válaszoljak. Hogy ez eszembe sem jutott? Hogy nem volt erőm beszélni sem? Vagy más valamit? Hallgattam, de ő folytatta:

— Biztos tudja! De most lassan és kicsit egyék! A kalóriabőség reakciója igen veszélyes lehet.

Leheletében nem volt alkoholszag, így morfinistának könyveltem el magamban. Az is volt. De az emberek közé tartozott; s emberi mivoltát nemcsak velem szemben mutatta ki, másokon is segített, erről később több fogoly tanúskodott.

Egy hét elmúltával már tudtam járni fogódzkodva, de a szov-

jet orvos három hétig tartott a kórházban. Szeretett beszélgetni, kérdezgetni, s igen bizalmas volt hozzám. Legnagyobb csodálkozásomra már az első napokban azt kérdezte tőlem:

— Gondolja, hogy a többiek jobb állapotban vannak? Hm... Van önénél rosszabb is. Ismeri Wallenberget?

Hirtelen nem jutott eszembe semmiféle kapcsolat ezzel a névvel. Önkéntelenül is valami zsidó fogolyra gondoltam, de egyszerre felémlett előttem a három év előtti Budapest. Persze, a svéd diplomatát hívták így, akit kormányára Budapestre küldött 1944 nyarán. Annak idején hallottam felőle valamit, de azután az a hír járta, hogy még Pest feladása előtt a nyilaskeresztesek megölték.

— A svéd diplomatát gondolja? — kérdeztem vissza.

Az orvos bólintott, s kezével sokatmondóan intett. Nem tudtam, mire gondoljak. Wallenberg itt volna a Lubjankában? Ő, aki mentette a szövetséges hatalmakkal szimpatizálókat, a zsidókat, a kommunistagyanúsakat, ő lenne most szovjet fogságban?

Pedig ott volt. Fogságom további nyolc évében alkalmam volt a reá vonatkozó adatokat megtudni, s azokat alább adom közre.

RAOUL WALLENBERG

Amikor 1945 januárjának egyik napján Raoul Wallenberg követségi tanácsos, a svéd kormány budapesti különmegbízottja engedelmeskedett az igazgató szovjet tiszt utasításának, és beszállt a szovjet katonai gépkocsiba, nem sejtette, hogy életének utolsó szabad napja múlt el...

Budapest elhagyása után az addig udvarias szovjet tisztek viselkedése hirtelen megváltozott. Minden figyelmeztetés nélkül megragadták a svéd diplomatát, s összes iratait elszedték. Tiltakozására megbilincseléssel fenyegették, kérdéseire pedig egyáltalán nem válaszoltak.

Késő éjszaka volt, amikor a debreceni szovjet főparancsnokságra érkeztek. Wallenberget két géppisztolyos őr egy sötét szobába vezette, majd az ajtót bezárva távoztak.

Alig múlt el két perc, az ajtó feltárult, s egy alezredesi

rendfokozatban lévő katonatiszt lépett be. Folyékony angolsággal így szólt Wallenberghez:

— Tyuskin alezredes vagyok. Szíves elnézését kérjük, az úton sajnálatos félreértés történt. Ön rögtön visszakapja iratait, és semmi bántódása nem lesz. Ön a szovjet katonai főparancsnokság vendége.

— De miért hoztak ide? — kérdezte kissé megnyugodva Wallenberg.

— Erre vonatkozóan a vezérőrnagy elvtárs fog önnek felvilágosítást adni a vacsoránál — válaszolt az alezredes.

Mosdóhelyiségbe vezetett „vendégét”, ahol szappan, törülköző volt kikészítve. Mosakodás közben egy százados lépett be, s átadta az alezredesnek Wallenberg elszedett holmijait.

— Kérem, vizsgálja meg, minden megvan-e? — kérdezte udvarias hangon az alezredes.

Rövid szemle után Wallenberg megállapította, hogy minden elszedett dolga hiánytalanul visszakerült.

— Igen — válaszolta —, semmi sem hiányzik.

— Akkor, kérem, jöjjön velem! — invitálta az alezredes. — Vacsorázni megyünk.

Egyszerűen berendezett, parfümillattal teli szobába mentek, ahol három személy részére bőséges vacsora volt terítve, még a pezsgő sem hiányzott.

— Foglaljon helyet, tanácsos úr! — udvariaskodott az alezredes. — A vezérőrnagy elvtárs azonnal itt lesz.

Wallenberg leült. Kisvártatva egy közepes termetű, fehér kecskeszakállas, kissé elhízott tábornok lépett a szobába, s kezet nyújtva Wallenbergnek, angolul a következőket mondotta:

— Gorgyeckij vezérőrnagy vagyok, az arcvonal politikai csoportfőnöke. Bocsánatot kérek az önnel történt incidens miatt. Félreértés volt. Kérem, ne haragudjék, és legyen a vendégem!

Mindhárman helyet foglaltak az asztalnál. Vacsora közben mindenről szó esett. Az akkoriban folyó budai ostromról, a szövetséges haderők nemrég megindított, váratlan nagy támadásáról a nyugati hadszíntéren, az új Magyarország életének kialakításáról.

A vezérőrnagy meglepően jól értesültnek mutatkozott a Wallenberg személye és tevékenysége körüli dolgokban. Igen elismerően nyilatkozott a svéd diplomata munkájáról, dicsérte annak nemes szándékát, s biztosította, hogy minderről a szovjet kormánynak tudomása van.

Wallenberg kérésére közölte, hogy téves utasítás kiadása folytán hozták Debrecenbe. Egy tárgyalás megtartásáról lenne

szó a svéd katonai megbízott és a Magyarországot megszálló szovjet katonai parancsnokság között, amelynek célja, hogy Wallenberg segédkezet nyújtson a vörös hadseregnek a magyar „demokratikus” erők felkutatásában s a politikai életbe való beállításában. A vezérőrnagy szavai szerint Wallenberg alaposan ismeri a magyar politikai életet, s hasznos tanácsokat tudna adni a szovjet megszálló erőknek.

— Vacsora után mindent megtárgyalunk részleteiben, s még a mai nap folyamán visszatérünk Budapestre — mondta a tábornok.

Már feketekávét itták, amikor egy alezredes jött be a szobába, s egy gépelt lapot nyújtott át Gorgyeckijnek.

A tábornok elolvasta a papírt, s összeráncolta a homlokát. Rövid hallgatás után így szólt Wallenberghez:

— Főtanácsos úr, sajnos megbeszélésünk és budapesti utunk elmarad. Önt félóra múlva Moszkvába fogják szállítani repülőgépen.

— Engem? Miért? — kérdezte megdöbbenve Wallenberg.

— Az okot magam sem tudom — volt a válasz.

— De ehhez önöknek nincs joguk, nekem diplomáciai útlevelem van — próbált tiltakozni a svéd diplomata.

— Kedves tanácsos úr, eddigi beszélgetésünk folyamán ön tapasztalhatta, hogy az ön személyével és munkájával én tökéletesen tisztában vagyok. Tudom, hogy ön kicsoda, mit tett, de önnek is meg kell engem érteni. Az ön elszállítására vonatkozó utasítást most kaptam kézhez, ahhoz semmit hozzáfűzni nem tudok, s azt végre fogom hajtani. Meg vagyok győződve, hogy Moszkvában minden tisztázódni fog, s mi még találkozunk Budapesten.

Oroszul mondott valamit Tyuskin alezredesnek, aki eltávozott. Majd újra Wallenberghez fordult:

— Tíz perc múlva kiszállítjuk a repülőtérre, s a délelőtti folyamán már Moszkvában lesz.

— Engedje meg, vezérőrnagy úr, hogy a történekről a svéd követséget értesítsem! — kérte Wallenberg.

— Ezt, sajnos, nem áll módomban megtenni — válaszolt Gorgyeckij.

— De az önök eljárása ellenkezik minden jogszokással — replikázott Wallenberg.

— Lehet, de nem tehetek róla — zárta le a vitát a szovjet tábornok.

Tyuskin alezredes visszatért, jelentett valamit oroszul Gorgyeckijnek, aki így búcsúzott a svéd diplomatától:

— Az alezredes elvtárs fogja önt kikísérni a repülőtérre. Sok szerencsét, és a viszontlátásra!

Wallenberg felöltözött, meghajolt a tábornok felé, s Tyuskin kíséretében elhagyta a szobát.

A parancsnokság előtt várakozó gépkocsiban a vezetőn kívül még egy katonatiszt ült. Wallenberg beszállt, elindultak, s negyed óra múlva a debreceni repülőtéren voltak. Néhány perces várakozás után két másik katonatisztnek adták át Wallenberget, s Tyuskin rövid *Viszontlátásra!* köszönéssel búcsúzott. A két tiszt a repülőgéphez kísérte foglyát, beszálltak, s hamarosan a levegőben voltak. Wallenberg őrzőin s a pilótán kívül a hatalmas gépben csak a rádiós és két polgári személy tartózkodott.

Repülés közben a svéd diplomata hiába próbált kérdéseket intézni őreihez, válaszul csak az egyhangú *Nye ponyimajemet* kapta.

A moszkvai repülőtéren két, szintén polgári ruhás egyén vette át Wallenberget, akik a gépkocsiba szállás után bekötötték a szemét.

Jó félórai út után a gépkocsi megállt, a kötést eltávolították Wallenberg szeméről, s kiszálltak. Wallenberg egy szűk, falakkal három oldalról körülvett, teljesen zárt udvart látott maga előtt. Az udvar negyedik oldalát egy hatemeletes épület képezte.

Beléptek egy folyosóra, ahol mindenütt lámpa égett. Egyenruhás és polgári öltözetű egyének szó nélkül közlekedtek az épületben. Egy, a közepén dróthálóval elkerített szobába mentek, ahol nyakkendőjétől a cipőfűzőjéig mindent elszedtek Wallenbergtől, zoknitartóját sem hagyva meg. Kezébe nyomtak egy nyugtát, s tekervényes folyosókon, felvonókon keresztül egy cellába vezették, amely három méter hosszú, két méter széles és négy méter magas volt, benne két pokróccal letakart priccs fejevánkossal. Az ajtó mellett balra egy kübli állott, a helyiséget a mennyezetbe szerelt, drótburokkal körülvett gyenge fényű lámpa világította meg. Ablak egyáltalán nem volt a szobában; a vaspántokkal ellátott ajtón kémlelőnyílás. Az ágy mellett alumíniumkancsóban víz volt.

Az idő dél felé járhatott, s több órán keresztül csak a kémlelőnyílás fedőjének félrehúzása zavarta az egyhangúságot. Wallenberg csendesén ült a priccsen, s próbálta rendbeszedni gondolatait. Meg volt győződve arról, hogy súlyos tévedésnek lett az áldozata, s rövidesen minden tisztázódik. Bárhogy is kutatót emlékezetében, semmi olyan ténykedést nem tudott felidézni, ami a szovjet érdekeket sértette volna. Ellenkezőleg:

sok olyan embert mentett meg, akik felfogásban közel álltak a kommunista eszmékhez.

Dacára annak, hogy egész nap semmit nem evett, eszébe sem jutott gyomrával törődni. Kissé megnyugodva húzta le cipőjét, s tekintettel arra, hogy a cellában meglehetősen hideg volt, ruhástól szándékozott lepihenni. Alighogy magára húzta a takarókat, nyílt az ajtó, s a belépő fegyőr orosz nyelvű magyarázatba kezdett. Mutogatás, jelbeszéd után Wallenberg megértette, hogy a lefekvés csak az esti ellenőrzés után engedélyezett, s kezét a pokrócon kívül kell hagyni.

Körülbelül egy óra elmúltával az ajtót kinyitották, váltás volt. Az új körletparancsnok fegyőr gondosan megnézte a szobát, írt valamit a kezében lévő füzetbe, s „*Mozsno lazitszja szpaty*” (Le szabad feküdni) megjegyzéssel távozott. Wallenberg lefeküdt, s az előírásoknak megfelelő testtartásban elaludt.

Reggel korán ébresztették, a küblit kellett kivinnie, amelynek elvégzése után a reggeli kiosztása következett. Ez félliter kása-levéből, egy deka cukorból állott, amelyet alumíniumcsajkában adtak be kanállal együtt. Ezek az étkezési eszközök benn maradtak a cellában. Kiosztottak még negyven deka nyúlós, vizes, fekete árpakenyeret, s ez az egész napi adagot jelentette.

A délelőtt üléssel, gondolkodással telt el, míg dél felé sétálni vitték Wallenberget. A séta színhelye öt-hat méter magas falakkal körülfalt udvar volt, huszonöt-harminc méter hosszúságban, tíz-tizenöt méter szélességben. A fogolynak a fal mellett kellett körben járnia körülbelül tíz percig hátrattét kézzel. A későbbiek folyamán Wallenberg megfigyelte, hogy a sétára menetel útiránya mindennap más és más volt, gyakran a séta színhelye is változott.

Az ebéd félliter répa-levéből s két deci ízetlen zabkásából állott. A délután eseménytelen, vacsorára ismét félliter kása-levés, majd ismét küblikivitel, váltás, lefekvés... S így tovább, egyik nap a másik után...

Senki Wallenberghez nem szólt, s kérdéseit is válasz nélkül hagyták. Több mint két hétig tartott ez a beszéd nélküli élet, amelynek eltelte után Wallenberg kihallgatásra került. Egy őrnagyi rendfokozatban lévő fiatal tiszthez kísérték, aki egyaránt jól beszélt a német és az angol nyelvet. Arra figyelmeztette Wallenberget, hogy szedje rendbe gondolatait, vessen számot eddigi tevékenységével, s adjon részletes magyarázatot a német, valamint a nyugati hatalmak titkosszolgálatával fenntartott kapcsolatairól.

Az őrnagy egész magatartása rosszindulatú volt. Wallenberget

kémként kezelte, és semmiféle magyarázattal nem szolgált a fogvatartás s a vádak képtelensége miatt tiltakozó svédnek. Papírt, ceruzát adott Wallenbergnek, s közölte vele, hogy rövidesen hívatni fogja. Ez a *rövidesen* másfél hónapot jelentett. 1945 márciusának végén vitték újra Wallenberget kihallgatásra. Az előző őrnagy fogadta, meglehetősen barátságosan. Kérdések helyett újra papírt és ceruzát nyújtott át neki, s felszólította, hogy pontosan írja le élete történetét.

Újabb két hét eltelte után Wallenberg egy ezredesből és két alezredesből álló bizottság elé került. Ezek elolvasták az angol nyelven írt életrajzot, azután az ezredes így szólt:

— Lehet, hogy ezek a dolgok megfelelnek a valóságnak, de ön egyáltalán nem tesz említést a titkos szervekkel való kapcsolatairól.

— Semmiféle titkos szervvel nem voltam kapcsolatban! — mondta Wallenberg. — Én svéd állampolgár vagyok, s a leghatározottabban tiltakozom fogvatartásom ellen. Követelem azonnali szabaddá helyezésemet, és Stockholmba szállításomat! Ez az eljárás, amelyet önök velem szemben tanúsítanak, súlyos megsértése nemcsak a személyes szabadságnak, de a diplomatákra vonatkozó nemzetközi jogszabályoknak is.

Az ezredes könnyedén legyintett.

— Ön egyelőre azt teszi, amit mi mondunk. Minden okunk megvan arra, hogy önt fogva tartsuk, még akkor is, ha ön svéd állampolgár és diplomata. Vagy ön elképzelhetőnek tartja, hogy a szovjet kormány alapos ok nélkül letartóztat külföldi állampolgárt?

— Én nem tudom, mit gondol a szovjet kormány, de még ha oka is van fogvatartásomra, követelem a svéd kormány értesítését a velem történetekről! — mondotta Wallenberg.

— Ezzel csak kompromittálná a svéd kormányt, amely véleményünk szerint jó szándékkal küldte önt Budapestre, nem tudván az ön más irányú kapcsolatairól — felelte élesen az ezredes.

— Ez képtelen állítás, Stockholmban nagyon is jól ismerik személyemet, tevékenységemet — válaszolt Wallenberg.

— Hogy ön kicsoda, azt mi jobban tudjuk — gúnyolódott az ezredes.

— Akkor mi szükség van az én vallomásomra? Bizonyítsák be önök a bűnösségemet!

— Nézze, Wallenberg — kezdte jóindulatú hangon az ezredes —, mi elegendő bizonyítékkal rendelkezünk az ön szovjetellenes cselekedeteiről. De egyúttal figyelembe kell vennünk a bűnös

beismerését, az esetleges mentőkörülményeket is. Ezért van szükség az ön vallomására.

— Mik ezek a szovjetellenes cselekmények? Mondják meg végre, hogy mivel vádolnak? — követelte Wallenberg.

Az ezredes elmosolyodott.

— Ugye hallott már a Gestapóról és az SD-ről? — kérdezte.

— Igen — válaszolta a svéd.

— Elismeri, hogy ezek a szervek szovjetellenes bűncselekményeket hajtottak végre, az emberiség ellen elkövetett bűntettek-ről nem is beszélve? — volt az újabb kérdés.

— Ez köztudomású — válaszolt Wallenberg.

— Akkor teljesen jogos az az álláspont, amely szerint büntetést érdemel az a személy is, aki a fenti szervekhez tartozó egyéneket szándékozik a megérdemelt büntetéstől megmenteni?

— kérdezte a szovjet tiszt.

— Ez világos — mondta Wallenberg —, de nekem semmi közöm nem volt az említett szervekhez vagy azok tagjaihoz.

— No csak gondolkozzék rajta! — fejezte be a beszélgetést az ezredes —, de alaposan, és írjon le mindent részletesen! Két hét időt adok önnek, hogy őszintén, pontosan papírra vesse a cselekményeket.

Wallenberg két hét múlva sem tudott többet mondani, mint azelőtt. Életrajzi adatait, vallomását ezúttal ugyan jegyzőkönyvbe vették, de tiltakozásaival nem törődtek.

Tekintettel arra, hogy Wallenberg semmit sem volt hajlandó elismerni a Gestapóval való állítólagos kapcsolatairól, kezdetét vette a fizikai vallatás. Ennek első stádiumát jelentette egy sötét lyukban való tíznapos fogság, ahol csak állni lehetett megbilincselve kézzel és lábbal. A napi élelem itt csak egy szelet kenyér s egy pohár víz volt, amelyet reggelenként kellett egyszerre elfogyasztania. Szükségletét elvégezni szintén naponta csak egyszer, az élelem beadása előtt engedték, amikor végtagjairól néhány percre leszedték a bilincseket. Sem mosdás, sem borotválkozás a büntetés ideje alatt nem volt.

Ezután erős fényű reflektorok tűzében lefolytatott vallatás következett, pofonokkal, rúgásokkal, veseverésekkel vegyítve. Gúzsbakötés, herevesszőzés szintén gyakoriak voltak. Az elektromos árammal való kínzás sem maradt el, ugyanúgy az ujjak összetörése, száraz gőzkamrába ültetés, bordatörés, padlóról való evés és a többi fogolypuhító módszer. Mindezen kínzások segítségével próbálták a svéd diplomatát elképzelt vádjai elismerésére kényszeríteni a szovjet nyomozók.

Kisebbségi nagyobb megszakításokkal 1946 őszéig tartott ez a valla-

tási időszak, amikor is a csontig lesóványodott, elkínzott, beteg fogoly eltűnt a Lubjankából. Az, hogy hol volt több mint hat hónapig, titok maradt. Tény, hogy 1947 májusában újból a Lubjankában található, de egészségi állapota ekkor már igen súlyos. Nemcsak a tuberkulózis nyílt formája lépett fel nála, de a skorbut és a többi vitaminhiány is sorvasztotta legyöngyült testét. Jellemző Wallenberg akaraterejére, hogy még ilyen állapotban is képes volt éhségstrájkjal tiltakozni — vajon hányadszor? — vallatói barbár módszerei ellen, akiket csak dühített Wallenberg szerintük érthetetlen, makacs tagadása.

Mi volt végeredményben az indítók Wallenberg letartóztatására és vallatására? E kérdés megvizsgálásához vissza kell térnünk 1944 őszére.

Wallenberg akkori magyarországi ténykedése arra irányult, hogy minél több embert mentsen meg a német és magyar biztonsági szervek letartóztatásától, deportálásától. Vonatkozott ez főleg a zsidókra, a baloldali beállítottságú egyénekre, a külföldi állampolgárokra, akiknek nem volt lehetőségük valahova is menni. Ez időben Magyarországon a zsidókat nagyrészt gettóban tartották összegyűjtve, ahonnan folyt elszállításuk a németországi koncentrációs táborokba, miután az Eichmann-féle tervet (tízezer tehergépkocsit egymillió zsidóért) az angolok nem fogadták el. Az úgynevezett baloldali gondolkodású egyéneket, defetistákat pedig a Gestapo vagy a nyilaskeresztes biztonsági szervek vették őrizetbe, s ez semmi jót nem jelentett számukra.

A vörös hadsereg 1944 novemberében már Budapest alatt állott. Érvényben volt a Szálasi-kormány kiadta általános mozgósítási rendelet, amelynek alapján mindent fegyverfogható férfit hadiszolgálatra alkalmazhattak.

A háború kimenetele nem volt kétséges, s sokan megkísérelték kivonni magukat az általános hadkötelezettség alól, nem téve eleget a behívási felhívásoknak, vagy pedig elszöktek alakulataiktól. A kormányzat szigorúan ellenőrizte a lakosságot, s a bujkáló szökevényeket agyonlövés várta.

Wallenberg és a vezetése alatt svéd misszió menleveleket, quasi állampolgárságot adott nagyjából a zsidó származású személyeknek, antifasiszta elemeknek. A svéd követség néha egész házakra kiterjesztette védelmét, remélve, hogy azt a német és szovjet csapatok tiszteletben fogják tartani. (Ez azonban nagyon ritkán történt csak meg.)

A svéd men- és útlevelek kiadása felelőtlenül, könnyelműen

történt, s rövidesen üzleti jelleget öltött. Egyes lelkiismeretlen, kalmárszellemű egyének — főleg zsidók — dollárért, aranyért mindig tudtak szerezni svéd útlevelet, s azok eladásából tekintélyes vagyonhoz jutottak.

1944 karácsonyának szombatján a szovjet csapatoknak sikerült teljesen körülfárni Budapestet. A gyűrűből való kijutásra nem sok remény volt. A gyűrűben benn szorult német és magyar biztonsági alakulatok egyes tagjai azon gondolkodtak, miként lehetne a vörös hadsereg bevonulását biztosan átvésszeli. Tisztában voltak azzal, hogy mi vár rájuk szovjet fogságba jutás esetén. Számukra ideális megoldás volt egy svéd men- vagy útlevél, amelynek segítségével elkerülhetik a szovjet fogságot. Sikerült is többeknek ilyeneket szerezni a következő módszert alkalmazván: a fogságban lévő zsidókat szabadon engedték, s ezek cserébe hajlandók voltak útleveleket szerezni hitsorsosaiktól, s így hálájukat leróni.

Ezek az útlevelet szerzett biztonsági alakulatok tagjai azután nem vonultak át Budára, hanem civilbe öltözve s a svéd iratokban bízva Pesten maradtak. Voltak közöttük olyanok is, akik 1944 vége felé egyszerűen eltűntek alakulataiktól.

Számításuk eddig helyes volt. Csakhogy a bevonuló vörös hadsereg nem volt tekintettel semmiféle útlevelekre vagy semlegességre. Kiméretlenül vette igénybe az embereket, munkára hajtván őket, amelynek vége igen sokszor valamelyik szovjet munkatábor temetője lett. A szovjet járőrök szüntelenül razziáztak, elbújt katonákat kerestek. Ilyen ellenőrzések során került kézre néhány svéd útlevéllal rendelkező SD-s vagy Gestapós. Személyazonosságuk hamarosan kiderült, s szovjet részről rögtön kész volt a vád: hátrahagyott partizánok, akik a vörös hadsereg hátában akartak diverzáns cselekedeteket végrehajtani. A svéd útlevelek kiadója, aláírója s a svéd misszió vezetője Wallenberg volt, tehát a szovjet felfogás szerint ő az SD-vel és a Gestapóval dolgozott együtt, azok munkáját megkönnyítette.

Mikor utánanézték Wallenberg múltjának, megtudták, hogy a svéd diplomata hosszabb időt töltött az Egyesült Államokban. Újabb következtetés: nyugati megbízott egyúttal. Le kell tartóztatni, illetve diplomatáról lévén szó: el kell tüntetni.

Nem volt nehéz kiverni egy-két elfogott Gestapósból, hogy ők ismerték Wallenberget, tőle kapták az útlevelet, vele kapcsolatban álltak, tőle feladatokat kaptak, és így tovább. Ezek megszokott eljárások voltak az NKVD provokációs leltárában.

Wallenberg természetesen mit sem tudott ezekről a dolgokról.

Ő mindvégig hűen teljesítette feladatát: igyekezett minél több zsidót megmenteni. Jóhiszeműségéhez semmi kétség nem férhet.

Érthető volt tehát magatartása, amellyel minden vádat visszautasított, hiszen semmiféle kémszervezettel összeköttetésben nem állott, semmiféle szovjetellenes cselekedetet nem vitt véghez, a németeket szívből gyűlölte.

1947 júniusában újra kezdték vallatását, ezúttal is eredmény nélkül. Két és fél éven keresztül kitartott a *nem* mellett, s ez a hősiessége még állati nyomozóit is kétségbe hozta bűnösségét illetően, de most már nem volt út visszafelé. A svéd kormány ugyanis 1945 januárjától kezdve két és fél éven át számtalan szóbeli és írásbeli megkeresést intézett a szovjet kormányhoz az eltűnt diplomatát illetően, de a szovjet külügy-minisztérium mindig ugyanazzal felelt: „Raoul Wallenberg nem tartózkodik szovjet fogságban.” Kellemetlen lett volna tehát később mindent elismerni, s az egész ügyet feltárni.

1947 nyarán a halálos beteg Wallenberget nem részesítették megfelelő orvosi kezelésben, csupán óráit hosszabbították meg. A cellájába bejáratos szovjet orvos órnagy szerint 1947 szeptemberében Wallenberg elhunyt. Értsd: halálra kínozták.

Ezt igazolja a szovjet kormánynak 1957 februárjában a svéd kormányhoz intézett jegyzéke, amely szerint „Raoul Wallenberg svéd állampolgárságú diplomata 1947-ben a Lubjanka kórházában végelgyengülésben meghalt. Letartóztatásáért, fogva tartásáért és haláláért az azóta már kivégzett volt állambiztonsági minisztert, Abakumovot terheli a felelősség.”

Ez lett a vége a fiatal svéd diplomatának, aki talán halála percéig nem értette meg, hogy mi történt vele, miért kellett meghalnia...

Wallenberg tragédiájának ezek szerint politikai háttere volt. Más változat szerint azonban nemcsak diplomáciai működése szolgáltatott okot lefogására. 1944 vége felé ugyanis a fentebb említett egyéneknek kívül Wallenberggel kapcsolatban álltak más, értékeiket menteni akaró személyek is. Ezek bíztak a svéd követség tanácsosában: aranyukat, értékpapírjaikat, ékszereiket megőrzésre átadták neki még a vörös hadsereg bejövetele előtt. Wallenberg birtokában több millió dollár értékű vagyon gyűlt össze. Erről szereztek tudomást valami úton-módon a szovjet hatóságok, s az értékek hollétét akarták megtudni Wallenberg-től.

Bárhogy álljanak is a dolgok, tény az, hogy Wallenberget nem magyar, nem német szervek ölték meg, hanem az oroszok rabolták el, s szovjet fogságban fejezte be életét. Érdekes megjegyezni, hogy a háború utáni kommunista Magyarország fővárosában utcát neveztek el róla mint a fasiszmus áldozatáról...

VISSZA ÉSZAKRA

Október lehetett, amikor kiírtak a kórházból, és egy két-személyes cellába vittek, ahol egy jóságos arcú, hatvan év körüli moszkvai fogollyal kerültem össze. Mozigépésznek mondta magát, s azonnal bemutatkozott: Andrej Alekszandrovics Nyikityin. Rögtön mesélni kezdte történetét: szabotázzsal vádolták, mert a május elsejei ünnepségről felvett híradófilm vetítés közben éppen akkor szakadt el, amikor Lenin hű fegyvertársa, a nagy Sztálin üdvözlésre emelte a karját.

Elbeszélése hihetőnek hangzott, gyanús csupán az volt, hogy rögtön utána az én ügyemről kezdett érdeklődni. Megéreztem, hogy spiclivél van dolgom, éppen ezért igen udvarias voltam vele, egyszerűnek mutattam magam, s csak olyan dolgokról beszéltem, amelyek nyomozóim előtt már ismeretesek voltak. Folyton azt hangoztattam, hogy életem minden évét pontosan le lehet ellenőrizni, s én bízom abban, hogy a pontosságáról ismert szovjet rendőrség ezt meg is teszi.

Nyikityint minden éjjel egy-két órára kihallgatásra vitték. Valamennyi alkalommal jókedvűen tért vissza, s azt mondta: ügye jó irányba halad, s rövidesen szabadon bocsátják. Családjától hetente kapott csomagot, s abból engem is megkínált, ami nagyon is rám fért. Eközben nagy igyekezettel kísérelt meg valamit megtudni tőlem, de fáradozásai nem jártak sikerrel. Nem tudom, miket jelenthetett rólam, de egy este elválasztottak tőle, s egy olyan cellába tettek át, ahol már öt másik fogoly lakott. Rossz érzések közepette elegyedtem szóba társaimmal, mert valamennyien nyomozás alatt állottak, s ez azt jelentette, hogy nálam is újabb vallatások kezdődnek.

Az öt rab valamelyik moszkvai gyárnak voltak vezető tisztviselői: igazgató, főkönyvelő, mérnökök. A nyersanyag-elosztás felett gyakoroltak kritikát, s most már harmadik hete vallat-

ták őket „szervezett szovjetellenes propaganda” vádjával. Tanult emberek, párttagok voltak, kritikájukat a börtönben is fenntartották, hisz’ csak az igazságot hangoztatták, a termelés számára csak előnyt akartak.

Egyik reggeli után egy igen jól öltözött embert hoztak cellánkba. A foglyok meglepetten néztek rá, s egyikük felkiáltott:

— Űristen, hiszen ez Vanya!

Üdvözlésre tárta szét karját, de az újonnan jött elhárító mozdulatot tett.

— Nekem semmi dolgom veletek, engem csak egy órára hoztak ide tanúskodni. Nem vagyok pártellenség, mint til

A foglyok arcán megdöbbenés tükröződött. A Vanyának szólított személy volt a gyári pártszervezet titkára, akivel éveken keresztül együtt dolgoztak. S most megtagadja elvtársait!

Végül az igazgató szólalt meg:

— S te valóban azt hiszed, hogy csak egy óráig leszel itt? Te szerencsétlen, te még nem tudod, mi vár rád! Ide nézz! — Ezzel letolta nadrágját, s megmutatta összevert testét.

— A Szovjetunióban nem vernek senkit, de ha vernek, meg is érdemli — volt a párttitkár dialektikus válasza.

Több szó nem esett.

Hamarosan W. C.-re és sétára vittek bennünket, de az újdonsült fogoly a cellában maradt egyedül. Amikor úgy félóra múlva visszatértünk, az egyik priccsen egy rettenetesen összevert, nyögdcicsélő embert találtunk: a párttitkárt. Távollétünk alatt bemutatkozott neki az MVD.

— Igen — mondta az igazgató —, ha vernek valakit, az meg is érdemli. S te állat, ha ezek után is a párthű barom szerepében akarsz tetszelegni, akkor valamennyien azt valljuk, hogy te bujtattál fel a kritikára, te szerveztél bennünket!

A többiek szó nélkül bólintottak. Azt, hogy megtették-e, nem tudom, mert még aznap az elosztó cellába kerültem. Este vittek egy négytagú bizottság elé, leírtatták velem valómásom, átnézték, majd különböző kérdéseket tettek fel életrajzomra vonatkozóan. Minden megjegyzés nélkül visszaküldtek az elosztóba, s néhány nap múlva már ismét útban voltam egy kisebb szállítmánnyal észak felé.

A vologdai gyűjtőhelyen napokig kellett várni egy leningrádi fogolyszállítmányra, s azzal indítottak útba Narjan Mar irányába. E kikötőváros a Pecsora folyó torkolatánál fekszik, Vorkutától északkeletre körülbelül hatszáz kilométer távolságban. Maga a láger a vorkutai körzethez tartozik, s most, 1947 végén vasútvonalak építésével foglalkozott: egyrészt a második, dél felé haladó pályatest előkészítésével, másrészt a kolonnák közötti összeköttetés biztosításával.

A szovjet propaganda már abban az időben úgy tüntette fel ezt a hatalmas északi széntelepet, mint a szovjet állampolgárok akarátának, munkakészségének kiváló példáját. Moszkva szerint főleg a szovjet fiatalság vette ki részét a munkából, az ő erőfeszítésükkel sikerült legyőzni a természetet, s Vorkutát modern várossá tenni.

A valóság viszont ez: a harmincas évek közepe táján érkeztek az első foglyok erre a vidékre. Számuk százezer körül járhatott, különféle Sztálin-ellenes csoportokhoz tartoztak, de egy gyűjtőnév alatt voltak ismertek: trockisták.

A kegyetlenkedések miatt 1936 őszén mintegy ezer fogoly éhségstrájkba kezdett, melynek következményeként a vezetőség látszólagos engedményeket tett. Utána még szigorúbb rezsimit vezettek be, s a csoportos kivégzések napirenden voltak egészen Jezsov haláláig. E tömegmészárlás áldozatainak csontjaira nem egyszer bukkantak a vasútépítő brigádok.

A második nagy fogolycsoport 1939 végén kezdte vájni a szemet. Főleg a Tuhacsevszkij-perrel kapcsolatban elítélt katonákból s azok hozzátartozóiból állt. Nagy részüket a második világháború kezdetén Sztálin kivégeztette.

1945–1946-ban főleg vlaszovista elítéltekkel töltötték fel Vorkutát. Több tízezer volt katonát egy helyen tartani hiba volt az MVD részéről, s ennek következménye nem is maradt el. 1950 júniusában Antonov ezredes felkelést szervezett, embereivel az őrseget lefegyverezte, majd hatalmába kerítette a bányát, valamint a lágerpontot. Megfelelő fegyverzettel, élelemmel felszerelve az Urál-hegység felé indult. Mi lett vele, nem tudni, de több ezres csoportjából csak hét agyonlőttnek hulláját tették ki közszemlére a csekisták.

A Szovjetunió történelmének legnagyobb fogolyházadását szintén a vorkutai elítéltek hajtották végre 1953 júliusában. Erről majd később.

Milliók vérével, halálával építették ki ezt a vidéket, s most a párttagok két keze munkájának akarják betudni, jó bolsevista módszer szerint.

Tíz hónapig maradtam még ezen az északi vidéken, ezalatt legalább annyi lágerponton, kolonnán voltam beosztásban, mert alig volt orvosi személyzet, s mindenhova menni kellett. Az új fogolytáborok egymás után nyíltak meg elképzelhetetlen viszonyok között.

Újdonság volt az, hogy szinte minden egyes kolonnán találtam úgynevezett nevelőket. Ezek öt-tíz évre elítélt közbűntényesek voltak, akiknek feladata a szovjet rendszer teljesítményeinek ismertetése, a jó munkára való buzdítás, a levelek továbbítása, azok szétosztása volt. Előző komszomol- vagy párttagságuk tette őket alkalmassá erre a propagandistaszerepre, amely csak díszletül szolgált, mert valójában a foglyok hangulatát, felfogását ismertették a politikai tisztek előtt, egyszóval nyílt besúgók voltak.

ELTŰNT LENGYEL KATONÁK

Az egyik kolonnán érdekes élményben volt részem. A parancsnok hívatott, s közölte velem, hogy kikísértet az egyik brigád munkahelyére, ahol meg kell néznem valamit.

Baleset — gondoltam, de egész másról volt szó.

Jó két kilométert gyalogoltunk a vasúti töltésen, mire a munkahelyre értünk. Már ott volt néhány tiszt. A brigád tagjait félreállították, nem dolgoztak.

Aznap reggel kezdték meg egy lejtős rész eltakarítását, hogy azon keresztül egy vasúti kitérőállomás építéséhez fogjanak. A négyméteres hóréteg elhányása nem volt nehéz, de annál keservesebbnek mutatkozott az alatta lévő jég szétzúzása. Ekkor bukkantak rá a tökéletesen konzervált, jégbe fagyott hullákra, melyek egy része egymást szorosan átölelve feküdt.

A parancsnok elrendelte a további kutatást s a hullák szortírozását. Harmincnál többen voltak, szakadt, vattás felsőkabátjuk alatt mindegyiken lengyel katonazubbony maradványai, némelyiken a sasos gombokkal. Sem lövés, sem ütés nyomai

nem voltak felfedezhetők, s a Katynban alkalmazott nyakszirtlövés is hiányzott.

Néhány méterrel odább négy szovjet katona hullája került elő szintén sértetlenül. Szuronyos puskájuk mellettük hevert, töltényszájuk a derékszíjon.

A hét évvel ezelőtt ide felhajtott lengyel hadifoglyok egyik brigádja lehetett ez a hullatömeg, amelyet valószínűleg munka közben hóvihar lepett meg, s betemette őket őreikkel együtt.

A politikai tiszt szigorúan megparancsolta mindenkinek, hogy a látottakról senkinek se beszéljenek, különben börtönbe vite-ti őket.

A következő héten a brigád minden egyes tagját más és más táborkörzetekbe osztották be, én magam se kerültem vissza arra a kolonnára.

Ezzel az eseménnyel végződött az 1947-es év.

BIZTATÁS SZÖKÉSRE

A gombamódra szaporodó fegyenctelepek őrzésére nem volt elegendő a rendes sorkatonaság, így a kisebb büntetésű köz-büntényeseket is szolgálatra osztották be. A zónán kívül laktak, fegyvert viseltek, s a pontoktól nem messze dolgozó brigádok kíséretét látták el, vegyesen a belügyi katonasággal. Az alvilág elemei és a csekisták kitűnően megértették egymást, amikor a politikai foglyok sanyargatásáról volt szó. Sok különbség nincs is a két társaság között, a csekisták legfeljebb dörzsöltebb bűnözők, ez az egész.

Tekintve a pribékhányt, az őrtornyokban lévő katonák a napi hat óra helyett nyolc órán keresztül teljesítettek szolgálatot. Dolguk ugyan nem volt sok, de mégis soknak találták a szolgálati időt, s igyekeztek helyzetükön segíteni. Kieszelték a következő eljárást:

Mahorka és holmi kenyéradag juttatása ellenében beszerveztek maguknak egy elítéltet, akinek feladata volt két másik foglyot szökésre rávenni. Ennek időpontját, pontos helyét a katonák előre közölték emberükkel. Rendszerint két őrtorony közötti fele utat határozták meg, s az örök szolgálatának utolsó órájában. (Ebben az időben csak egy drótsövény húzódott a kerítés két oldalán; a gyors építkezés, az állandó hó nem

tette lehetővé a szokásos biztonsági rendszer kiépítését; a kutyákat a brigádok kísérésére alkalmazták.)

Lényeges az volt, hogy a szökés sikerüljön. Az őrség készítette elő, hagyta a foglyokat szökni, de már rendszerint aznap éjjel el is fogta őket. Ha emberükben nem bíztak elég-gé, úgy a helyszínen őt is agyonlőtték a másik kettővel együtt. Ha élvezte bizalmukat, jelentésükben nevét nem is említették, hanem megajándékozták s újabb provokációkra használták fel őket. Sorsuk persze előbb-utóbb áldozataikéhoz hasonló lett „legjobb tanú a halott” jelszóval. A felsőbb parancsnokságnak pedig azt jelentették, hogy az őrség túl van terhelve, nem bírja a nyolc órás szolgálatot, fáradt, nem tud eléggé figyelni, s erősítésre szorul. Általában el is érték, amit akartak, s szolgálati idejüket csökkentették.

Történt olyan eset is, hogy egy régebbi lágerlakó megkísérelte a lehetetlent: szökni akart. Az állandóan hóval borított vidék, az óriási fagy, a nem létező út már eleve kizárta a szökés sikerét, de mégis volt, aki megpróbálta. A legközelebbi határ a finn volt, úgy kétezer kilométernyire, valamennyien arra vették útjukat. Kenyéradagjuk felét rendszeresen el-tették, megszáritották, s mindig két másik cinkossal szöktek. Ez utóbbiak az új lágerlakók soraiból kerültek ki, hittek a sikeres szökésben, s nem sejtették, hogy csak áldozatok lesznek. Ugyanis volt olyan szökésszervező, akit csak hetek múlva fogtak el, de egyedül. A társnyájában társai testéből kivágott darabokat találtak... Először ketten egyet áldoztak fel, majd a kettő közül egyik életével biztosította társa továbbjutását.

Ilyenkor az MVD nyilvános tárgyalást rendezett az elfogott vagy elfogottak felett, minden mondatban kihangsúlyozván „a politikai foglyok kannibalizmusát”. Tekintve, hogy a halálbüntetést közben felfüggesztette a szovjet kormány, az ilyen perek vége újabb huszonöt év volt.

KOLCSEV TANÁR

A pecsorai láger egyik büntetőpontjának rendelőjét vezettem, amikor megismerkedtem a bolgár Kolcsev professzorral. 1890-ben született, s már fiatalkorában a kommunista mozgalomhoz csatlakozott, mi több, szoros kapcsolatban állt Dimitrovval.

1920-ban el kellett hagynia Bulgáriát, mert kommunista szervezkedését a szófiai rendőrség leleplezte. Természetesen a Szovjetunióba emigrált, a gazdaságtan előadója lett az egyetemen, s élénk szerepet játszott a Komintern munkájában.

Magas termetű, hosszú ősz szakállú ember volt, akit a politikán kívül csak a pipája és a sakk érdekelt. Amikor a táborpontra került, már 115 év összbüntetéssel rendelkezett, valamennyit politikai paragrafusokért, főleg agitáció miatt kapta. Már megérkezése is jellemző körülmények között történt: hóna alatt egy kis batyuval, szájában egy ócska pipával lépett ki az őrszobából.

— Csak hogy ide is megérkezhettem! Hála Sztálinnak!

A táborparancsnok megállította.

— Ide figyeljen, Kolcsev! Ismerjük magát túlon-túl. Vegye tudomásul, hogy ez büntetőpont, s itt ne agitáljon, hanem viselkedjék rendesen! Én nem tűröm az izgága, hazug, aljas embereket! Megértette?

— Meg — felelte szájából a pipát kivéve Kolcsev. — De mondja, fél a konkurenciától?

A körülállók elképedtek, majd harsány nevetés tört ki. A tárt egyenest vitték is a karcerbe. Ott látogattam meg egy óra múlva, a szívére panaszkodott. Nem volt komolyabb baja, de azért magából kikelve ordított az őrparancsnokra:

— Szeretném tudni, ki engedte meg maguknak, hogy egy invalidus kategóriával bíró ötvennyolc éves foglyot karcerbe tegyenek? Nem szégyellik magukat? Vagy ez is pártutasításra történik, azt akarja mondani? A pártban én már akkor benne voltam, amikor maga és kedves főnöke még csak tervbe sem voltak véve! Csecsszópók! Azonnal adjon papírt és ceruzát; feljelentem magukat az ügyésznél! Invalidus vagyok, munkára engem nem kötelezhetnek. Ha kedvem lesz, magam megyek dolgozni, s fogok is menni, mert én párttag vagyok most is, maguk pedig csak imitációk! Mégpedig nagyon rossz imitációk!

Kolcsev szóáradatát nem lehetett megállítani. Az őrparancsnok a legegyszerűbb megoldást választotta: vitte a táborvezetőhöz. Újabb félóra múlva engem is oda hívtak. Amikor beléptem, Kolcsev a táborvezetővel szemben ült, s meglehetősen eregette a mahorkafüstöt. Alaposan végigmért, aztán felállt, s kezét nyújtott.

— Nem mondhatom azt, hogy különös öröömre szolgál önnel itt megismerkedni, de az élet így hozta. Kolcsev vagyok.

A táborparancsnok felém fordult.

— Arról van szó, hogy a professzor valami beosztást kért tőlem, habár kategóriája mentesíti a munka alól. Arra gondoltunk, hogy mint szanitéc dolgozhatnék a rendelőben ön mellett. Mit szól hozzá?

Eddigi viselkedése Kolcsevet szimpatikussá tette előttem, ezért igennel feleltem. Néhány perc alatt sikerült neki kezes bárányrá tenni a táborparancsnokot, akin látszott, hogy szabadulni akar tőle, s mindent megtesz neki, csak a száját tartsa csukva.

Hónapokig voltam együtt Kolcsevvel, s ez az idő igen hasznos volt számomra. Az öregúr mindig kerített valahonnan szívni-valót, amikor pedig sakkipartnert fedezett fel bennem, lelkesedése nem ért határt. Ám legfeljebb egy partit tudtunk csak végigjátszani, mert Kolcsev előbb-utóbb élményeit kezdte mesélni, s a Szovjetunió politikai konyhájának sok-sok titkával ismertetett meg. Óriási tudással rendelkezett, halálosan gyűlölte Sztálint, s párthűségét csak a hatóságok felé mutatta. A valóságban eszméiben csalódott ember volt.

Mániája volt a havonkénti legalább egy kérvényírás különböző szervekhez. Mindenáron azt akarta bebizonyítani, hogy a kommunista párt jelenlegi útja nem helyes, hibákat hibára halmoz, gazdaságilag csak torzszülötteket tud létrehozni, végzete felé megy. Minden kérvényét alapos gonddal állította össze, s azok mind így kezdődtek:

„Én, Kolcsev, egyszerű bolgár parasztszülők gyermeke, születtem (...), (...) iskolákat végeztem (...), harmincnyolc éve veszek részt a kommunista mozgalomban.” És így tovább, ebben a hangnemben.

Másfél oldal egész normálisan megírva, belefoglalva az 1917-es időket, azok szereplőivel, érdemeivel, aztán egészen eltérve a tárgytól így folytatódott:

„Mert a párt érdekeivel már abban az időben ellentétes irányzatot képviselt ez a bajuszos hóhér, aki még a párt számára rabolt pénzből is saját zsebét tömte meg. Ez az, akitől Lenin övta a pártot; ez az, aki a legjobb kommunistákat kivégeztette, feleségét is megölte; ez az, aki a cárizmust vörös formában állította vissza, s Rettenetes Iván abszolutizmusát milliók vérével homályosította el, hogy tábornagy egyenruhába öltözve a tükör előtt mondhatta magának: nagyobb vagyok Nérónál, az összes fáraónál, én vagyok a vörös isten! Ismertem én ezt a kirúgott papnövéndéket már 1919-ben, akkor még kisfiú volt, meghúzta magát, mert minden, amibe belefogott, balul ütött ki, s véráldozattal járt. Most meg ő a leg-

nagyobb, ő a legdicsőbb, ő a minden! Talán meg is koronázzák? Örömmel tenném ezt személyesen, ha a korona tűztől volna piros, nem vértől!”

Ilyen s ehhez hasonló kifejezések következtek két teljes oldalon keresztül, majd szakszerű adatokat sorolt fel, végül Bulgáriába való hazaszállítását követelte. Kérvényeit a politikai tisztek visszatartották, s a Sztálin személyét sértő kifejezések miatt minduntalan újabb és újabb ítéletekkel sújtották az öreg bolgárt. De ő már megszokta a büntetéseket, s ügyet sem vetett rájuk.

— Nem is azért írok, mintha valamit is várnék ezektől — mondta nekem egyszer —, hanem azért, hogy egyszer talán belátják az illetékesek, hogy meg kell szabadulni Dzsugasvilitől.

A LIPCSEI PER VÁDLOTTJAI

A Reichstag felgyújtásával vádolt három bolgár őskommunistát, Dimitrovot, Tanyevet és Popovot a lipcsei per lezajlása után a Szovjetunió fogadta be. Megérkezésükkor Kolcsev professzor kísérte őket a Fekete-tenger partján épült pártüdülőkhöz, ahol néhány nyugodalmas hetet töltöttek.

Dimitrov lett a Komintern főtitkára, másik két társa pedig ugyancsak a Komintern balkáni osztályán kapott fontos beosztást.

Mai napig is ismeretlen okból kifolyólag Tanyev és Popov 1937-ben beleesett egy „pártellenes összeesküvésbe” — Kolcsevvel együtt. Mindhárman tíz évet kaptak. Popovot felvitték a kolimai aranybányákba, Tanyev és Kolcsev (15 000–20 000 más fogollyal) egy Jenyiszej melletti táborba került. Dimitrov vagy nem tudott, vagy egyszerűen nem akart segíteni rajtuk; ő továbbra is megmaradt állásában.

Volt elvtársai persze őt okolták mindenért, különösen az óriási étvágyú Tanyev, akit az éhség hol síró gyermekké, hol bömbőlő idiótává változtatott.

Fogsága első heteiben még csak tartotta magát valahogy, de lassan hirdetni kezdte rabtársai előtt a kommunista párttal szembeni felfogását. Nem bírta elviselni az állandóan kínzó éhséget, s egyszer kitört:

— Elvtársak, nézzetek rám! Ki vagy mi vagyok én? Én, a Komin-

tern felelős tisztviselője, én, a régi kommunista? Megalázott, állattá tett a párt! A párt, melyért küzdöttem, s melynek erkölce nem ér fel a kurvák színvonaláig! Azok legalább nem köpik le klienseiket! A párt meg a saját fiait kínozza, saját tagjain végzi el szükségleteit! A párt a legnagyobb szadista! Azt hittem, hogy mindenki bűnös; bűnös Trockij, Kamenyev, Zinovjev, Buharin, Tuhacsevszkij és a többi kivégzett. Az egész világ bűnös lehet, de a párt soha! Ezt vallottam mindig, s most látom, ennek éppen az ellenkezője igaz! Még Dimitrov is beállt a Sztálint dicsőítők szolgaseregébe, hogy a bőrét mentse. Eladta magát ez az ember, akiben mi eszményképet láttunk, de aki valójában rongy! De ő is meg fogja kapni a magáét; valahol kell lenni igazságnak! Az átkozott! Enni adjatok!

Már másnap elvitték Tanyevet a központi börtönbe, s néhány nap múlva agyonverték. Popovot 1939 őszén lőtték agyon, Kolcsev pedig a Jezsov távozását követő időben csodával határos módon kiszabadult.

Dimitrov, a lipcsei per főszereplője 1946-ban a kommunista Bulgária vezetője lett, de amikor három évvel később Tito oldalára akart állni, Visinszkij sürgősen Moszkvába rendelte „gyógykezelésre”, s a kremli orvosok gondoskodtak arról, hogy hamarosan a szófiai mauzóleumba kerüljenek földi maradványai...

Kolcsev érdekes történeteket tudott a szovjet kommunista párt történetéből, a vezetőségen belüli ellentétekről, a lefolyt kirakatperekről, amelyeknek több ízben maga is vádlottja volt. Saját bevallása szerint az a tény, hogy még mindig életben van, csak kiváló gazdasági szaktudásának köszönhető; arra Moszkvának mindig szüksége volt. Ha rövid ideig, hat ízben a második világháború kitörése előtt s összesen körülbelül két évig, fogságban is volt; onnan épen került ki, s csak akkor lett először tizenöt évre elítélve 1945-ben, amikor vissza akart térni hazájába. Erre nem kapott engedélyt, mire visszautasította állását, s azóta járta a lágereket. Tudta, hogy elveszett ember; ismerte a pártot, s igyekezett azt valóságában nekem megmutatni. Egész rövid idő alatt velem szemben teljesen felmelegedett, s barátként kezelte.

SZTÁLIN KIRAKATPEREI

Megkértem: mondja el az 1936-ban kezdődött moszkvai kirakatperek általa jól ismert történetét. Ez a téma annál is inkább érdekelt, mert a háború alatt több cikkben foglalkoztam velük, s Sztálin személyi bosszújának tekintettem őket. Kolcsev pontosan ismerte a részleteket, szereplőket, velük több ízben beszélt, velük együtt dolgozott, s úgy gondolom, teljesen objektív képet adott az eseményekről:

A könnyebb érthetőség kedvéért Kolcsev ismertette először a húszas évek elejét, amikor ő aktív részt kezdett venni a szovjet politikában. 1922 márciusában hívták össze a kommunista párt XI. kongresszusát, amely megválasztotta a központi bizottság rendes és póttagjait. Lenin betegségének következtében utódlásának kérdése egy nyíltabbá vált. Örökségének átvételére legesélyesebbnek látszott Trockij és Zinovjev, akinek tevékenységét nem lehetett elválasztani a harmadik jelölttől, Kamenyevtől. Dacára a köztük fennálló sógorsági viszonynak, Trockij és Zinovjev már évek óta ellenséges viszonyban állottak egymással. A ravasz Sztálin a semlegességet tartotta számára a legkedvezőbbnek, így a politbüro tagjai közül valójában jó reményekkel indult a kongresszus kreálta új állás, a főtitkári tisztségre történő választásban.

1922. április 4-én tartotta első plenáris ülését a központi bizottság, s azon Sztálint főtitkárnak választották meg. Rövid idővel később Lenint az első bénulás érte, ami után nem volt képes többé vezetni a pártot. Az általa bevezetett egyeduralom lassan átsiklott Sztálin kezébe, aki legelőször triumvirátust alapított Zinovjevvel és Kamenyevvel Trockij ellen.

Lenin még paralizálva is hamarosan észrevette, hogy Sztálin személyében igen veszedelmes kalandor került a főtitkári székre. Különösen kiéleződött köztük a viszony, amikor Sztálin egy alkalommal durván megsértette Lenin feleségét, Nagyezsda Krupszkáját. Már 1923 januárjában írásban javasolta a legközelebbi összeülő pártkongresszusnak, hogy váltsák le Sztálint. Egyidejűleg közeledést keresett Trockijhoz, s meg lévén győződve a Zinovjev–Kamenyev kettős iránta való feltétlen hűségéről, készítette elő Sztálin eltávolítását. E terve nem sikerült, mert 1923 márciusában újabb szélütés érte, s ez végképp ágyhoz kötötte.

Az egy hónappal később megtartott XII. pártkongresszuson szóba se került Sztálin leváltása; ellenkezőleg: Zinovjevék javaslatára tisztségében megerősítették. Két oka volt ennek:

az első, hogy a hadseregben igen nagy népszerűségnek örvendő Trockijtól mindenki félt, katonai diktatúrájától tartottak. Második ok Sztálin cselfogásán alapult: sikerült meggyőznie a két legfontosabbnak látszó személyt — Zinovjevet és Kamenyevet — arról, hogy nem tör egyeduralomra, s a fenti kongresszus beszámolójának megtartását is átengedte Zinovjevnek, sőt: saját lemondását is kilátásba helyezte.

A lassan agonizáló Lenin közben utódai kijelölésével igyekezett foglalkozni, kihagyva közülük azt a Sztálint, aki az ő támogatásával lett főtitkár alig másfél éve. Hiába óvta elvtársait Sztálintól, már késő volt. A grúz egymás ellen játszotta ki a számbajöhetőket. Lassan, de biztosan irtotta ki a rá nézve veszedelmet jelentőket. A Lenin kijelölte öt jelölt rövid története élénk fényt vet Sztálin pokoli rendezésére. Vegyük sorba őket!

1. *Lev Davidovics Trockij (Lejba Bronstein)*. Sztálinnal egyidős forradalmár, 1917-től Lenin egyik bizalmasa, a vörös hadsereg megalapítója, 1918-tól 1925-ig hadügyi népbiztos. Jóllehet nem volt hivatásos katona, kiválóan értett a stratégiához, hadműveleteit megfontolva és jó adag kegyetlenséggel hajtotta végre. Az orosz polgárháború ideje alatt nem habozott leváltani Vorosilovot és Sztálint, habár azok Lenin teljes bizalmát élvezték. Állandó központi bizottsági tag volt; hadseregbeli népszerűsége predesztinálta Lenin utódjaként. De éppen ez váltotta ki ellene a többi hatalomra törő haragját, s ekkor már kompromisszumokra kényszerült, amelyek félreállításához vezettek. A triumvirátussal szemben gyengének mutatkozott: 1925 áprilisában elvesztette hadügy-népbiztosi tárcáját. Ekkor megkísérelt Sztálinnal szövetkezni Zinovjev és Kamenyev ellen; az év őszén megtartott választáson ellenük szavazott, s jutalmul megmaradt központi bizottsági tagnak. Sztálin továbbra is erős ellenfélnek tartotta, és sikerült neki végül is — 1927-ben — Trockijt párttagságától megfosztani. Először Közép-Ázsiába száműzte, majd 1929-ben a Szovjetunió elhagyására kényszerítette. Mexikói emigrációjában Trockij továbbra is fenntartotta Sztálin-ellenes vonalát, emiatt 1940-ben a már úgyszólván minden konkurensétől megszabadult vörös diktátor meggyilkoltatta.

2. *Grigorij Jevszejovics Zinovjev (Radomilskij)*. Már 1907-ben a központi bizottság tagja, s rövidesen — Kamenyevvel együtt — Lenin helyettese. Mesterét követte az emigrációba,

állandóan vele együtt dolgozott, s vele együtt tért vissza 1917 áprilisában Oroszországba; vele együtt bujkált a Kerensz-kij-kormány elfogatási parancsa elől. Kamenyevvel összhangban ellene volt az októberi felkelésnek, akkor került ellentétbe Leninnel, hogy aztán ismét vakul kiszolgálja. A triumvirátus legjelentősebb tagja. Élesen támadta Trockijt, de hamarosan észrevette, hogy Sztálin az ő segítségükkel egyre jobban tör a magasba, ezért 1925 végén ismét Kamenyevvel egyetértésben megkísérelt Sztálin ellen fordulni, s megalapították az úgynevezett *új ellenzéket*. Ennek balsikere után Trockij baloldali frakciójához csatlakozott, s *egyesült ellenzék* néven mindhárman Sztálin ellen törtek. Ennek következtében a Komintern éléről távoznia kellett, s Trockijjal együtt zárták ki a pártból. Egy év múlva — ismét csak Kamenyevvel — csatlakozott Sztálin vonalához, s párttagságát is visszanyerte, de 1932-ben ismét kizárták a pártból. Egy Sztálin szája íze szerinti önkritika gyakorlása után ismét felvették, hogy két év múlva megint kizárják. A Kirov meggyilkolásában való állítólagos „erkölcsi bűnrészesség” miatt 1935-ben Sztálin tíz évre ítélte, majd az első moszkvai perben (1936 augusztusában) tizenöt társával együtt halálra ítélték és kivégezték. Az ellenük szóló vád így hangzott: „Ellenforradalmi, terrorista csoport létesítése a kapitalizmus visszaállítására.” Méltó vád Lenin leghűbb követőivel szemben...

3. *Lev Boriszovics Kamenyev (Rosenfeld)*. Élete szorosan kapcsolódik Zinovjevéhez. 1914-ben Lenin visszaküldte Oroszországba, s megbízta a pártlap szerkesztésével. A cári rendőrség hamar nyomára jutott, elfogták, s bíróság elé került. Miután bírái előtt a forradalmi defetizmust megtagadta, életfogytiglani száműzésre ítélték, s Szibériába szállították. Ott találkozott Sztálinnal. Vele együtt tért vissza 1917 márciusában Petrográdba, s rövid ideig a Pravdat szerkesztette. Központi bizottsági tag, majd a tanácsok végrehajtó bizottságának elnöke lett. Az októberi forradalom elleni tiltakozásul összes tisztségéről lemondott, de röviddel később újra Lenin mellé állt, s az újonnan alakított politbűrónak tagjai közé került. A moszkvai tanács elnöki tisztjét is átvette, s ettől kezdve mindvégig Zinovjevvel haladt egy úton. Sztálin szabadulni akart régi rabtársától, s 1926-ban Olaszországba nevezte ki követnek. Kamenyev nem élt a kedvező eltűnési alkalommal, újra Moszkvába kérte magát, s ugyanaz a sors érte, mint

Zinovjevet. 1936 januárjában először csak öt évre ítélték, de augusztusban Sztálin őt is a kivégzőosztag elé állíttatta.

4. *Georgij Leonyidovics Pjatakov*. Először anarchista elveket vallott, a bolsevik párhoz csak 1910-ben csatlakozott. Már 1915-ben baloldali oppozíciót szervezett Buharinnal Lenin ellen a bolsevistáknak a nemzetiségek kérdésében elfoglalt álláspontja miatt. Szélsőbaloldali eszméit a párton belül 1918-ban újra kezdte hangoztatni, s valószínűleg ennek következtében lett az ukrán kommunista népbiztosok tanácsának az elnöke. Az akkori igen zavaros idők ilyen anarcho-kommunista elemek részére gyors érvényesülést biztosítottak. Pjatakovot már 1922-ben a legfelső törvényszék elnökévé nevezték ki, egyidejűleg a központi bizottságba is „beválasztották”. Az 1923 októberére tervezett németországi forradalom előkészítésére is őt küldték ki Radekkel együtt.

Mint a baloldali oppozícióhoz tartozót 1927-ben Sztálin kizáratta a pártból, s a párizsi szovjet kereskedelmi misszióhoz osztotta be. De ez a gazdag kijevi polgári család sarja, aki egyébként kiváló nevelésben részesült, képességeit jóval meghaladó becsvágyát mindenáron ki akarta elégíteni. Tudomása volt Lenin reá vonatkozó szavairól, miszerint Buharinnal együtt ő képviseli a kommunista párt jövője vezetését. Ezért meghajolt Sztálin előtt, s a pártba való újrafelvételének kérelmét a következő szavakkal támasztotta alá: „Ha a párt is úgy látja, én mindig feketének fogom látni azt, ami eddig fehér volt, s nekem fehérnek tetszett, mert én a párt egyetértése nélkül, a párton kívül nem tudok élni.”

Sztálin eleget tett Pjatakov kérésének: újra felvette. 1930-ban és 1934-ben beválasztotta a központi bizottságba, s a nehézipari népbiztos helyettesévé tette meg. Mint a legfelső törvényszék volt elnöke, Pjatakov sok tízezer halálos ítéletet hozatott Sztálin parancsára, így rá is sor kellett kerülnön, hisz' a tanúkat legjobb eltüntetni. 1937 januárjában, a második moszkvai perben Pjatakovot tizenkét társával „tömeges szabotázs” végrehajtása miatt halálra ítélték és kivégezték. Őt más vádlott tíz-tizenöt évi lágerbüntetést kapott. Ezek között volt *Karl Bernardovics Radek (Sobelsohn)*, aki kezdetben a német munkásmozgalmában játszott szerepet, később — 1915-ben — Leninnel közösen szervezte a háborúellenes szocialista elemeket Németországban, végül is 1917-ben a bolsevik párt tagja lett. Egy évvel később ő is ellenezte a breszt-litovszki békét. A központi bizottságba került, s 1923-ig a német kommunista

állandóan vele együtt dolgozott, s vele együtt tért vissza 1917 áprilisában Oroszországba; vele együtt bujkált a Kerensz-kij-kormány elfogatási parancsa elől. Kamenyevvel összhangban ellene volt az októberi felkelésnek, akkor került ellentétbe Leninnel, hogy aztán ismét vakul kiszolgálja. A triumvirátus legjelentősebb tagja. Élesen támadta Trockijt, de hamarosan észrevette, hogy Sztálin az ő segítségükkel egyre jobban tör a magasba, ezért 1925 végén ismét Kamenyevvel egyetértésben megkísérelt Sztálin ellen fordulni, s megalapították az úgynevezett *új ellenzéket*. Ennek balsikere után Trockij baloldali frakciójához csatlakozott, s *egyesült ellenzék* néven mindhárman Sztálin ellen törtek. Ennek következtében a Komintern éléről távoznia kellett, s Trockijjal együtt zárták ki a pártból. Egy év múlva — ismét csak Kamenyevvel — csatlakozott Sztálin vonalához, s párttagságát is visszanyerte, de 1932-ben ismét kizárták a pártból. Egy Sztálin szája íze szerinti önkritika gyakorlása után ismét felvették, hogy két év múlva megint kizárják. A Kirov meggyilkolásában való állítólagos „erkölcsi bűnrészesség” miatt 1935-ben Sztálin tíz évre ítélte, majd az első moszkvai perben (1936 augusztusában) tizenöt társával együtt halálra ítélték és kivégezték. Az ellenük szóló vád így hangzott: „Ellenforradalmi, terrorista csoport létesítése a kapitalizmus visszaállítására.” Méltó vád Lenin leghűbb követőivel szemben...

3. *Lev Boriszovics Kamenyev (Rosenfeld)*. Élete szorosan kapcsolódik Zinovjevéhez. 1914-ben Lenin visszaküldte Oroszországba, s megbízta a pártlap szerkesztésével. A cári rendőrség hamar nyomára jutott, elfogták, s bíróság elé került. Miután bírái előtt a forradalmi defetizmust megtagadta, életfogytiglani száműzetésre ítélték, s Szibériába szállították. Ott találkozott Sztálinnal. Vele együtt tért vissza 1917 márciusában Petrográdba, s rövid ideig a Pravdát szerkesztette. Központi bizottsági tag, majd a tanácsok végrehajtó bizottságának elnöke lett. Az októberi forradalom elleni tiltakozásul összes tisztségéről lemondott, de röviddel később újra Lenin mellé állt, s az újonnan alakított politbürónak tagjai közé került. A moszkvai tanács elnöki tisztjét is átvette, s ettől kezdve mindvégig Zinovjevvel haladt egy úton. Sztálin szabadulni akart régi rabtársától, s 1926-ban Olaszországba nevezte ki követnek. Kamenyev nem élt a kedvező eltűnési alkalommal, újra Moszkvába kérte magát, s ugyanaz a sors érte, mint

Zinovjevet. 1936 januárjában először csak öt évre ítélték, de augusztusban Sztálin őt is a kivégzőosztag elé állíttatta.

4. *Georgij Leonyidovics Pjatakov*. Először anarchista elveket vallott, a bolsevik párhoz csak 1910-ben csatlakozott. Már 1915-ben baloldali oppozíciót szervezett Buharinnal Lenin ellen a bolsevistáknak a nemzetiségek kérdésében elfoglalt álláspontja miatt. Szélsőbaloldali eszméit a párton belül 1918-ban újra kezdte hangoztatni, s valószínűleg ennek következtében lett az ukrán kommunista népbiztosok tanácsának az elnöke. Az akkori igen zavaros idők ilyen anarcho-kommunista elemek részére gyors érvényesülést biztosítottak. Pjatakovot már 1922-ben a legfelső törvényszék elnökévé nevezték ki, egyidejűleg a központi bizottságba is „beválasztották”. Az 1923 októberére tervezett németországi forradalom előkészítésére is őt küldték ki Radekkel együtt.

Mint a baloldali oppozícióhoz tartozót 1927-ben Sztálin kizáratta a pártból, s a párizsi szovjet kereskedelmi misszióhoz osztotta be. De ez a gazdag kijevi polgári család sarja, aki egyébként kiváló nevelésben részesült, képességeit jóval meghaladó becsvágyát mindenáron ki akarta elégíteni. Tudomása volt Lenin reá vonatkozó szavairól, miszerint Buharinnal együtt ő képviseli a kommunista párt jövődő vezetését. Ezért meghajolt Sztálin előtt, s a pártba való újrafelvételének kérelmét a következő szavakkal támasztotta alá: „Ha a párt is úgy látja, én mindig feketének fogom látni azt, ami eddig fehér volt, s nekem fehérnek tetszett, mert én a párt egyetértése nélkül, a párton kívül nem tudok élni.”

Sztálin eleget tett Pjatakov kérésének: újra felvette. 1930-ban és 1934-ben beválasztotta a központi bizottságba, s a nehézipari népbiztos helyettesévé tette meg. Mint a legfelső törvényszék volt elnöke, Pjatakov sok tízezer halálos ítéletet hozatott Sztálin parancsára, így rá is sor kellett kerülnön, hisz' a tanúkat legjobb eltüntetni. 1937 januárjában, a második moszkvai perben Pjatakovot tizenkét társával „tömeges szabotázs” végrehajtása miatt halálra ítélték és kivégezték. Őt más vádlott tíz-tizenöt évi lágerbüntetést kapott. Ezek között volt *Karl Bernardovics Radek (Sobelsohn)*, aki kezdetben a német munkásmozgalomban játszott szerepet, később — 1915-ben — Leninnel közösen szervezte a háborúellenes szocialista elemeket Németországban, végül is 1917-ben a bolsevik párt tagja lett. Egy évvel később ő is ellenezte a breszt-litovszki békét. A központi bizottságba került, s 1923-ig a német kommunista

párt hivatalos tanácsadójaként szerepelt. A szélsőbaloldali ellenzékhez tartozott, s a Szun Jat-szen Egyetem rektori állását töltötték be vele.

1928-ban szintén kizárták a pártból, száműzték, de elismerte Sztálin csalhatatlanságát, s már egy év múlva „visszafogadták”. Ekkor Sztálin külpolitikai tanácsadójának szerepét vette át. Buharinnal közösen szerkesztették az 1936-os sztálini alkotmányt.

Amikor a második moszkvai perben mint vádlott szerepelt, Sztálin többször magához hívatta éjjeli megbeszélésekre. Minden valószínűség szerint újabb áldozatok nevét préselte ki belőle, azok elleni vallomás megtételére kötelezve, mindezért cserébe neki életet ígért.

Radek „mindent bevallott”, mindent aláírt, s csak tíz évre ítélték. 1939-ben rabtársai fojtották meg az egyik lágerben. Lehet: felsőbb parancsra.

5. *Nyikolaj Ivanovics Buharin* volt Lenin kijelölt utódjai közül az, aki már 1906-ban belépett a pártba, és a forradalomtól kezdve egészen haláláig mindig a központi bizottságban foglalt helyet. Egy időben a Pravdat is szerkesztette. 1918-ban ellenezte a németekkel való békekötést.

Hét év múlva Sztálin oldalára állt mint a párt jobbszárnyának vezetője. Ezért a menesztett Zinovjev helyett a Komintern elnökségével jutalmazták.

Lenin így írt róla végrendeletében: „A párt legnagyobb és legértékesebb teoretikusa; a párt kegyeltje.” A halott vezér szavai nem akadályozták meg Sztálint abban, hogy Buharint — gyakorolt önkritikája dacára — mint bábut tartsa maga körül, egy másodrendű pártlap, az Izvesztyija igazgatásával bízva meg 1933-ban. Csak akkor lett vele szemben engedékenyebb, amikor Buharin elvállalta a hírhedt sztálini alkotmány megszerkesztését, amely 1936-ban lépett életbe.

Egy évre rá mégis letartóztatták, s nyolc évre ítélték. 1938-ban Rikovval voltak a harmadik moszkvai per fővádlottai mint a Gestapo ágensei... Buharint ezenkívül Lenin meggyilkolásának kísérletével is vádolták, ezt állítólag még 1918-ban akarta végrehajtani. Mindkét vádlottal Sztálin újra „éjjeli beszélgetéseket” folytatott, s kegyelmet ígért nekik, ha az előre elkészített vallomásokat elismerik. Ez meg is történt, de Sztálin megszegte szavát: mindkettőjüket kivégeztette. Valószínűleg azért, mert a tárgyalás folyamán nyilvánvalóvá vált, hogy Buharinnak tudomása van Lenin kapcsolatairól a németek felé. Tudta, hogy Lenin és társai emigrációjuk alatt együttműköd-

tek a császári Németország vezérkarával, s attól több millió márkát vettek fel. Ennek valódi elnevezése: Lenin és társai német ügynökök voltak.

A második világháború után feltárt német titkos irattárok adataiból ezt minden kétséget kizáróan megállapították. A Lenin-kultusz ledöntése lenne, ha Moszkva ezt a tényt hivatalosan elismerné, s arról a Lenint bálványozók tudomást szereznenek. Különösen nem volt érdeke Sztálinnak 1938-ban, amikor éppen a Lenin-örökség ápolásának hangoztatásával biztosította hatalmát. Így Buharinnak és társainak pusztulni kellett.

— Láthatja — mondta Kolcsev professzor —, milyen ördögien zseniális tervekkel, eszközökkel dolgozott Sztálin. El kell ismerni, hogy agyafűrt módon ugrasztotta össze nálánál jóval képzetesebb, jóval intelligensebb riválisait, azokkal szövetségre mindig, akikre az adott helyzet szerint éppen szüksége volt. Én főleg gazdasági vonalon kerültem vele összeütközésbe. Már 1929-ben, az első öt éves terv kihirdetésekor láttam, hogy az abszurdum, de amikor annak sikeres befejezését négy év után közölte Sztálin, végleg meggyőződtem arról, hogy a szovjet gazdaságot kizárólag pártpolitikai szempontok irányítják hamis adatok közlésével. Tiltakoztam a második öt éves terv (1933–1937) ellen, ekkor néhány hónapra becsuktak. „Tévedésem” kénytelen voltam önkritikával — mint mindig — helyrehozni, s kiengedtek. Beláttam: vagy velük megyek, vagy elpusztulok. A német–szovjet háborút elkerülhetetlennek tartottam, s dacára Hitler kezdeti sikereinek, meg voltam győződve a Szovjetunió győzelméről. Attól vártam, hogy házámba visszatérhetek, s közben talán megdől a sztálinizmus. Nos, tévedtem. Nem így történt, s most itt vagyok. Itt is fogok maradni...

TUHACSEVSZKIJ TÁBORNAGY PERE

Közvetlenül e per lefolyása után került Kolcsev professzor is lágerbe, bolgár elvtársaival együtt. Az ügy igen sok részleteivel tisztában volt, annak nem egy vádlottját személyesen ismerte, különösen Uborevics tábornokot, a fehér-orosz katonai

körzet parancsnokát, akit Tuhacsevszkijjal együtt végeztek ki. Uborevics lánya különben ebben az időben — 1948-ban — az egyik vorkutai bánya könyvelőségében dolgozott mint „különleges kontingenshez tartozó”, miután tízéves büntetését egy esztendővel azelőtt kitöltötte.

Mihail Nyikolajevics Tuhacsevszkij a cári Oroszország hadseregének volt tisztje, s 1914-ben, mindjárt a háború kezdetén német fogságba esett. Az ingolstadti fogolytáborba viték, ahol huzamosabb ideig együtt volt egy szintén fogoly francia századosal, a későbbi de Gaulle tábornokkal. Sikerült megszöknie, Svájcra keresztül Franciaországba került, ahonnan visszatért Oroszországba. Tekintve családjának eladósodott helyzetét, nem volt mit tartania a bolsevizmustól, s habozás nélkül csatlakozott a kommunistákhoz. Karrierje itt gyorsan ívelt felfelé: először hadseregpáncsnok volt Szibériában, majd 1920-ban a lengyelek ellen küzdött. Ezután továbbképzésre küldték Németországba, ahol a weimari köztársaság hadseregét tradicionális porosz katonaszellemben nevelt tábornokok irányították. A már amúgy is katonai tapasztalatokkal rendelkező tehetséges Tuhacsevszkij a német vezérkari tisztektől sajátította el a magasabb katonai vezetés tudományát.

1935-ben tábornaggyá lépett elő, s a honvédelmi népbiztos — Vorosilov tábornagy — helyettese lett. 1936-ban ő képviselte a szovjet kormányt Londonban V. György angol király temetésén.

Az időközben hatalomra jutott Hitler titkosszolgálatának vezetője, Heydrich, számolt egy Szovjetunió elleni háborúval, s preventív módon gyöngíteni akarta az egyre erősödő vörös hadsereg parancsnoki rétegét. Feltehető, hogy kapcsolatban állott a második moszkvai per egyik főszereplőjével, Radekkel. Tény az, hogy a tárgyalás folyamán először Radek említette Tuhacsevszkij nevét mint idegen — német — zsoldban állókat. Vorosilov ekkor ugyan megvédte helyettesét, de Jezsov, az NKVD főnöke újabb „bizonyítékokat” tárt Sztálin elé, amelyek nyilvánvalóvá tették Tuhacsevszkij és társai bűnösségét. Minden valószínűség szerint ezeket az iratokat a német titkosszolgálat gyártotta, s igen rafinált módon a csehszlovák köztársaság elnökének, Benesnek révén hozta Moszkva tudomására.

Vorosilov tábornok provokációnak minősítette az egész ügyet, s továbbra is védelmébe vette alantasait. Csak amikor Sztálin azzal fenyegette meg, hogy további ellenkezés esetén ő is vádlott lesz, adta be a derekát, sorra elárulva fegyvertársait. A politbüro ülésén — 1937 májusának végén — már Vorosilov

ismertette az esetet a tagok előtt, vörös Bonaparténak nevezve helyettesét.

Tuhacsevszkijt leváltották tisztségéből, s váratlanul a volgai körzet parancsnokává nevezték ki. Új állomáshelyére már nem érkezhetett meg: különvagonyját útközben Jezsov lekapcsoltatta, s a tábornagyot a Lefortovo-börtönbe kísértette. Ott már együtt voltak barátai a vörös hadsereg politikai főnökének, Gamarnyiknak kivételével, aki öngyilkos lett, vagy öngyilkossá tették Sztálin pribékjei közvetlen letartóztatása után.

A per szigorúan zárt ajtók mögött folyt le, s körülbelül két hétig tartott. A Pravda csak június 10-én adott hírt róla, közölve, hogy a letartóztatottak idegen zsoldban álló hazaárulók, akik katonai titkokat szolgáltatnak ki egy, a Szovjetunióval ellenséges viszonyban álló hatalomnak. Bűnösségüket valamennyien elismerték.

A szovjet legfelső bíróság másnap hozott ítéletet, s 1937. június 11-éről 12-ére virradó éjjel a Lefortovo udvarán Tuhacsevszkij tábornagy és hét társa tovább emelték Sztálin áldozatainak számát.

Az ügyekkel kapcsolatos tisztogatási hullám az akkor másfél milliós vörös hadsereg 25—30%-át érintette kivégzés vagy börtön formájában. A magasabb katonai parancsnokság vezetőinek több mint 80%-át irtották ki. Nem kerültek el sorsukat Tuhacsevszkij bírái sem: már a következő évben — kettő kivételével — ők is puskacső előtt fejezték be életüket. A pert előkészítő három aktív NKVD-s közül Jezsov helyettesét, Zakovszkijt októberben, Zelinszkijt decemberben végezték ki. Érdekes, hogy a harmadik — Rodosz — csak 1956 áprilisában kapta meg a golyót, miután Hruscsovnak és társainak részletes vallomást tett.

Így végződött a vörös hadsereg egyik legjobb parancsnokának élete, aki már az 1934 januári XVII. pártkongresszuson lefektette a hadsereg motorizálásának alapjait. Halála után feleségét Szibériába internálták, lánya felakasztotta magát. Nevét, tudását Sztálin a finnek elleni 1939-es háborúban használta fel, ahol a hadműveleteket Tuhacsevszkij 1920-as tervei alapján akarta vezetni. Ám a hadsereg vezetésében keletkezett óriási vákuumba betolakodott képzetlen pártfunkcionáriusokkal azt helyesen nem lehetett végrehajtani: a vörös hadsereg súlyos veszteségeket szenvedett, hadosztályai egyre-másra estek finn fogságba. Újabb hadseregekre volt szükség, és újabb áldozatokra, hogy végül is 1940 márciusában a hősiiesen küzdő Finnországot Moszkva térdre kényszerítse.

Kém volt-e Tuhacsevszkij, vagy trockista ellenálló? Erre a kérdésre helyesen felelni nem lehet. De katona volt, aki 1934 és 1937 között nem engedte meg a politrukok beleszólását a parancsnokok ügyeibe. Talán ezért kellett elpusztulnia.

Kolcsev mindig nagy szimpátiával beszélt Tuhacsevszkijről. Bűnösségében egyáltalán nem hitt, s haláláért kizárólagos módon Sztálint tette felelőssé.

A professzor még sok más szovjet politikai intimtásról is beszélt nekem, de az azokra való visszaemlékezések a fogság éveinek kódében lassan nyom nélkül maradtak bennem; róluk beszámolni már nem tudok.

Útjaink hamarosan elváltak, de nevével még az év nyarán találkoztam a pecsorai táborkörzetben, ahol én a kórházban dolgoztam, Kolcsev pedig az onnan hat kilométerre lévő büntetőkolonnán boldogította a politikai tisztet.

LÁZADÁS PECSORÁN

Július lehetett, mert a hó csak az Urálról fehérlett felénk éjjel-nappal. Sötétség ugyanis nem volt: a nap még le sem bukott, amikor máris újra feltűnt. A rövid, alig két hónapos, hó nélküli időszakban a tundra egyes mélyedéseiben emberfej nagyságú gombák nőttek, amelyek fogyasztása nem járt mérgezéssel. A szigorú táborparancsnokság azonban megtiltotta a lágerbe való behozatalukat, ahol ha mást nem is, de levest lehetett volna főzni belőlük. Így csak ritkán sikerült egy-egy fejhez jutnunk. Kitűnő íze volt, a foglyok a munkahelyükön nyersen ették meg, és semmi bajuk nem lett tőle. Néhány ór rögtön meglátta a gombában rejlő üzleti lehetőséget. Zsákokkal kísérték ki a brigádokat munkára, s egy óráig minden fogoly csak gombát szedett részükre. Ezt azután megszáritották, s igen jó áron adták el a moszkva-vorkutai egyetlen személyvonat utasainak. Az igazság kedvéért meg kell mondani, hogy cserébe a foglyok még munkahelyükön megpiríthatták a nekik adott gombafejeket, sőt: néha mahorkát is kaptak őreiktől.

A kórház teljesen új volt, talán nyolc osztállyal rendelkezett mintegy ezer beteg részére, de a sebészet kivételével minden hiányosan volt felszerelve. A betegek fele anyaszült meztelenül kuporgott a priccén.

A szomszédos büntetőkolonnáról szomorú hírek jutottak el hozzánk. A háromezr embert befogadó barakkokban ezer elítélvesedett politikai fogoly szorongott, egy barakk viszont kizárólag a blatnojok számára volt rezerválva, akik az összetkezés egyharmadából külön főzettek kilencük számára. Kiszolgálásukra kis tolvajokat, betörőket, fiatal politikaiakat kényszerítettek, akik egyrésze homoszexuális partnerük is volt.

Megdöbbenő állapotok uralkodtak ezen a büntetőtáborban, de a vezetés semmiféle intézkedést nem fogantatosított, jöllehet kétségbeesett kérvényeket, jelentéseket szinte naponta kapott nemcsak a foglyoktól, de az oda hetenként egyszer vizsgálatra kijáró orvosoktól is.

Hiába volt minden, a helyzet egyre nyomorúságosabbá vált. Az ilyen körülmények közötti vergődés gyökeres megoldásra kényszerítette a foglyokat. Egy moszkvai katonai mérnök vezetése alatt lázadást és szökést terveztek, melynek tervét, időpontját alaposan kidolgozták. Különös módon a kitűzött nap délutánján a tábor katonaság szállta meg, s verések közepette, bilincsből szállították el a blatnojokat. Aznap este még százan kerültek más kolonnákra, de ez már nem változtatta meg a foglyok szándékát.

Másnap kivonultak munkára. Váratlan rajtaütéssel — tűzrakás ürügyével — először a mérnök brigádja fegyverezte le őreit. Megkötözve a helyszínen hagyták őket, míg négyen ruháikba öltöztek, s mintha a brigádot kísérnék, átvonultak a több imunkahelyre, s egymás után három brigádot szabadítottak fel. Fegyver most már volt kezükben, válogatott emberek közelítették meg a kolonnát, s tűzharcba kerültek az őrséggel. Percek alatt sikerült hatalmukba keríteni nemcsak a kolonnát, hanem a laktanyát és a környező épületeket is. Az őrszoba melletti telefonfülkében tartózkodó ügyeletesnek — mielőtt agyonlőtték — csak annyi ideje maradt, hogy néhány szóval riassza a központot. Néhány különösen kegyetlen katonát, munkahajcsárt, besúgót — összesen mintegy tizenöt személyt — a helyszínen kivégeztek.

Egy másik fegyveres csoport elfogta a kórházból a kolonnára irányított kenyérkészetet, melyet mindennap ugyanabban az időben szállítottak, nem lévén a kolonnának saját péksége.

A mérnök rövid beszédet intézett társaihoz, melynek ered-

ményeképpen száznál többen csatlakoztak hozzá, s szökésre határozták el magukat.

Fegyverrel, ruhával, élelemmel felszerelve útnak indultak. S itt követett el a mérnök egy óriási hibát: ahelyett, hogy észak felé ment volna a többi kolonna felszabadítására, utána pedig Vorkutát támadta volna meg, s foglalta volna el annak repülőterét, kórházunk felé vette az irányt. Mint társaival közölte: le akart számolni még néhány ottani ellenségével, gondolva, hogy elég ideje lesz még rá. Nem sejtette, hogy a központból már egy vasúti szerelvény érkezett a kórház állomására, katonasággal megrakva.

Amint a mérnök csapata feltűnt, a piros parolisok tüzzel fogadták őket. Mi ez idő alatt az osztályokon tartózkodtunk, mindenki fekvő állapotban, kimenni tilos volt. Az őrtornyokban sebtében elhelyezett géppuskák a kórház udvarán mozgó minden alakra sorozatokat eresztettek. Szorongva reménykedtünk valamiben, biztosan semmit sem tudtunk.

Délután kettő felé reménykedni is megszűntünk. Körülbelül század erejű belügyi katonaság érkezett vonattal, s megkezdtek a mérnök embereinek körülkerítését. Később egy helikopter is érkezett Vorkuta irányából fegyverekkel, lőszerrel megrakva. A foglyok szerteszéjjel szóródtak, a mérnökkel csak tizenhatan maradtak. A kórháztól két kilométernyire vonultak vissza a tundra egy cserjés dombjára.

A katonaság befészkelte magát a kórházba s annak környékére. Parancsnokuk egy durva külsejű valódi csekista őrnagy volt, akihez egymás után érkeztek a lágerkörzet vezetőségének tisztjei, megbízottai. A sok sebesülés miatt engem a sebészetre osztottak be, ahol egy fogoly orosz sebész volt az osztályvezető. Összesen három foglyot részesítettünk segélyben, ezeket rögtön elszállították.

Valóságos hadiállapot uralkodott a kórháztól körülvevő területen. A világos éjszaka is folyt a lövöldözés, másnapra a mérnök csapatát teljesen bekerítették. A dombok védelme és a géppuskák fedezete mellett a katonaság egyre szorosabbra húzta a hurkot. A következő napon már csak alig ötven méterre voltak a szabályszerű védelemre berendezkedett, sündisznóállást elfoglaló foglyoktól.

Az őrnagy megadásra szólította fel őket, s ügyük kivizsgálását ígerte meg nekik. Kilencen azonnal felálltak, eldobták fegyverüket, s a katonákhoz mentek, ahol megadták magukat. Kétszáz méterrel hátrább valamennyiüket agyonlőtték... Holttestüket a kórház hullakamrájában helyezték el; boncolásuk ti-

los volt, s még aznap a központi kórházba szállították őket.

Harmadnap már csak harminc méter volt a távolság a két csoport között. Az őrnagy hangtölcsért vett a kezébe, kiegyenesedett, s ismét megadást követelt. A hatalmas termetű mérnök szintén felállt, s sztentori hangon ordította:

— Nektek soha, kutyák! — s géppisztolya egész tárát az őrnagy felé lőtte.

Abban a pillanatban a katonaság minden oldalról pokoli tüzet szórt a védőkre, s kézigránátokat dobott rájuk. Mind a hét a helyszínen vérzett el...

A több sebből vérző őrnagyot a sebészetre hozták. A táborkörzet parancsnoka kivételesen megengedte, hogy a fogoly sebészről megoperálhassa. Erre azonban már nem került sor: a műtét megkezdése előtt az őrnagy meghalt.

Időközben a Vorkutáról jött katonaság megszállta a büntetőkollonát, s kezdetét vette a szökevények összeírása és üldözése. Már másnap önként jelentkezett vagy hetven fogoly, s a többiek elfogása is napok alatt megtörtént. A kiszállt bizottságok igen erélyes rendszabályokat léptettek életbe: három napon keresztül csak a barakkokat kutatták, általános fertőtlenítést, tisztogatást rendeltek el. Két nap alatt felépítettek egy elektrogénállomást, a villanyvilágítást mindenhová bevezették, a rossz ruházati felszerelést kicserélték, s szalmaszákokkal, takarókkal látták el a priccseket.

Minden foglyot egyenként hallgattak ki, vallomásukat gondosan írásba foglalták. Fenyegetésnek vagy erőszaknak nyoma sem volt. A régi csekista elv itt is érvényesült: nem kell sokat törődni a már úgyis elítélt foglyokkal, keresni kell ellenben újabbakat a szabadok között. Így is történt: a büntetőkollonát egész vezetőségét letartóztatták, őket tették felelőssé a történetekért. „A szovjet törvényesség megsértése” miatt két évtől tíz évig terjedő büntetést osztottak ki a parancsnokság tagjainak.

Vasfegyelmet vezettek be a büntetőre: munka előtt, munka után gondos személyi motozás; katonás sorakozó brigádonként; a barakk elhagyása éjjel tilos; takaródókor mindenkinek a fekvőhelyén kell lenni; beszédtilalom ki- és bevonuláskor. Ezzel szemben a megállapított élelmet a foglyok úgyszólván teljes egészében kézhez kapták; a napi tíz órai (büntető) munkaidőt az őrség pontosan betartotta; dekádanként egyszer minden brigád pihenőnapot kapott; hetenként volt fürdés, bo-rotválkozás, fehérneműcsere; a kollonán csak politikai elítél-

tek maradtak; az egészségügyi s gyógyszerellátás lényegesen megjavult, még C-vitamin tartalmú szirupokat is osztottak.

A mérnök utolsóig kitartó emberein kívül még tizenöt-husz halálos áldozatot követelt a felkelés a foglyok részéről. Két vagy három eltűnt is volt, ezek sorsa ismeretlen. Harmincon felüli zendülőt állítottak bíróság elé. Köztük volt Kolcsev is, aki a kolonna felszabadításakor összes zsebét tele-tömte mahorkával, zsákjába élelmiszert csomagolt, pisztolyt vett magához, s teljesen egyedül nyugati irányba indult. Negyednap fogták el a vonaton, mégpedig igen különös öltözképpen: fején csillagos katonai téli sapka, lábán elsőosztályú halinacsizma, vattás nadrág és kabát, rajta főhadnagyi rangjelzést viselő köpeny. Talán nem is figyeltek volna fel rá, ha lengő ősz szakálla nem teszi gyanússá.

A tárgyaláson tíz percnyi időt kapott, hogy az utolsó szó jogán beszélhessen. Kolcsev az 1917-beli eseményekkel kezdte védekezését, s amikor negyedóra múlva az elnök befejezésre szólította fel, igen mérgesen válaszolt:

— Kérem, nézzen körül itt, elnök néptárs! Csupa fegyveres katonát lát. Önöknek millió és millió puskájuk, géppisztolyuk van. Önöknek minden a rendelkezésükre áll, önök mindennel bírnak. Nekem csak a nyelvem van, hagyjanak védekezni! Annál is inkább, mert nagyon ritkán van alkalmunk nekünk, foglyoknak szabadon beszélni a szovjet bíróságok előtt. Önök ezt most megengedték, önök azt mondták, hogy az igazság megállapítása a főcéljuk. Ne tagadják meg hát tőlem, hogy annak földérítésében önöknek segítkezzem!

Választ sem várt, folytatta szónoklatát. Több mint egy óráig beszélt, s tőle várhatóan ismét csak Sztálinnál lyukadt ki. Először higgadt szavakkal ecsetelte a grúz tévedéseit, de egyre jobban belemelegedett, s amikor káromló szavakkal az egész lázadás okául Sztálint nevezte meg, az elnök fogdába vitette.

Huszonöt évvel toldották meg Kolcsev büntetését. Akkor hallottam róla utoljára...

A zendüléseket követő általános repressziók ezúttal sem maradtak el. Szinte kivétel nélkül a lázadók nagy része tizenöt-huszonöt évre elítélt politikai fogoly volt, így az ilyen büntetéssel bírókat azonnal közmunkára küldték igen szigorú őrizet alatt.

Néhány nap múlva Vorkután összegyűjtöttek bennünket, és elindítottak Novaja Zemlja szigete felé, amely Vorkutától északra,

a 71. és 76. szélességi fokok, a Barents-tenger és a Kara-tengerek között fekszik. A hírek szerint valami modern tengeri támaszpont építését határozta el azon a helyen Moszkva, s az ottani éghajlatot kiválónak ítélte meg lázongó politikai foglyok lecsendesítésére.

A sziget gyűjtőpontján még az előírt három hetes karantént sem fejeztük be, ottani munkára nem kerültünk, mert a terrorszervek más megoldást eszeltek ki számunkra, megalapítván a

KÜLÖNLEGES TÁBOROK-at.

A berlini blokád megteremtése által bekövetkezett nemzetközi feszültség egy esetleges fegyveres összeütközés lehetőségét rejtette magában Moszkva és a nyugati hatalmak között. Mindannak ellenére, hogy abban az időben az Egyesült Államok kizárólagos tulajdonosa volt az atombombának, az elkövetkezendő hónapok folyamán mégis olyan engedékenységet, politikai hajlékonyságot mutatott a Szovjetunió iránt, amellyel 1948 őszén a Kreml urai egyáltalán nem számoltak. Ők el voltak készülve a legrosszabbra, a biztonsági szolgálat vezetői rémképeket festettek a politbüro elé. Az ország lakosságának 10%-a lágerben ült; háború esetén általános lázadásra lehetett számítani. Különösen a politikai foglyok hangulata volt teljes mértékben nyugtalanító, amelyet a peccsori lázadás is bizonyított.

A nyugati demokráciák számára talán ez volt az utolsó alkalom, amikor kölcsönös atomrombolások nélkül, ma már hihetetlennek tűnő katonai fölénytel térdre kényszeríthették volna a Szovjetuniót egyetlen puskalövés nélkül. Kontinentális háború esetén pedig legalább tízmillió, mindenre elszánt ötödik hadoszlopot találtak volna a bolsevista kolosszus testében.

Amerika azonban megismételte az 1941-es német tévedést: mint ahogy azok sem használták ki a szovjet államot alkotó nemzetiségeknek a rendszer iránti elégedetlenségét, úgy Amerika sem élt azzal, s a rabok vérrel aláírt önkéntes jelentkezését nem vette figyelembe. Miért? Ki tud rá felelni?

Szomorú, hogy az elkínzott, kiéhezett foglyok életük kockáztatásával, sőt: feláldozásával mutattak példát a szabad világnak, szövetséget, segítséget keresve nála. Egyiket sem kapták meg, de iratlan kötelességüknek eleget tettek, ez vitán fe-

lül áll. S a szabad népek? Vajon teljesítették-e írásba foglalt, ezerszer hangoztatott ígéretüket? Erre a történelem fog felelni, de az eltelt évek eddig igen negatív módon válaszoltak.

Az MVD és kapcsolt részei nem kockáztatták meg a legalább harmincmillió családtaggal rendelkező tízmilliónyi politikai fogoly felkelését, amely átterjedhetett volna a másik tízmillió közbüntényesre és azok hozzátartozóira. Így hát új módszert vezetett be: szétválasztotta a politikaiakat a közbüntényesektől, különleges táborokba zárva az előbbieket. Ez az elkülönítés leegyszerűsítette a politikai foglyok szükség szerinti tömeges elpusztítását is anélkül, hogy az alvilág tagjainak bántódása esett volna.

Nyolc ilyen legszigorúbb rezsimű különleges tábort létesítettek. Ezek:

Ázsiában: Kolima, Narilszk, Tajset, Kamis, Karaganda.

Európában: Vorkuta, Inta, Dubrov.

Lehetséges, hogy számuk több is volt, de a fentiek biztosan léteztek. Egyedül csak a politikaiak részére két, szintén különleges börtönt nyitottak meg egyidejűleg: az Irkutszk melletti Alekszandrovszkijt és a Moszkva alatti Vlagyimirovszkijt. Hozzávetőleges becslések szerint a speciális táborokba került 58-asok (politikai paragrafus) létszáma tízmillió körül mozgott.

A fenti táborok mindegyike lakott területektől messze, elhagyott vidékeken volt elhelyezve, ideális helyen egy tömeges likvidáció esetében. A beosztott szabad személyzettel nyilatkozatot íratnak alá, mely szerint

1. a lágerben hallottakról, látottakról soha senkinek beszélni nem fognak;

2. a foglyokkal semmiféle kapcsolatot nem keresnek, velük beszédbe nem elegyednek;

3. az előző két pontban foglaltak be nem tartása miatt az 58. paragrafus alapján minimálisan tíz év büntetést kapnak.

A különleges táborokban különleges osztályt létesítettek a csekkisták. Tagjai „önkritikát gyakoroltakból” állott, élet s halál feletti korlátlan hatalommal, tetszés szerinti módszerek alkalmazásával, kivégzési joggal. Éltek is vele számtalan esetben, párthűségüket mindenáron bizonyítani akarták. Ezek cinikusan vágták a foglyok szemébe: „Nekünk nem a munkátok, hanem a hullátok kell!” (Az orosz nyelvben ez igen összecsengően hangzik, mert a *munka* és a *hulla* szavak között csak egy betű különbség van.)

Szigorú számozást vezettek be. Minden fogoly ezután név

nélküli volt, élete a speciális táborok cserélésére volt kárhoztatva számokkal a ruházatán. A munkanormák teljesíthetetlenek voltak; egy erdőirtónak kézi fűrészsel napi tizenkét köbméter fát kellett kivágni és állványba rakni. Ez magában foglalta a kijelölt rész bokroktól való megtisztítását, a fa ki-döntését, legallyazását, felvágását, felrakását, a hulladékok el-égetését. Zabkenyéren, darán és halon élve! Mit szólnának hozzá a nyugati szakszervezetek?

Hivatalosan a speciális táborok 1954-ig léteztek, s a bennük uralkodó szigor mindig a nemzetközi helyzethez alkalmazkodott. A koreai háború alatt igen kegyetlen volt, aztán megenyhült, de 1952 végén ismét nagyon szigorú lett. Sztálin halála, később Berija bukása, majd a vorkutai felkelés lassan rendes javítótáborokká alakította át.

Az én szállítmányom tagjainak északi tartózkodását, úgy látszik, soknak találta az MVD, eléggé kipréseltek is voltunk, így a mordvin köztársaságban lévő dubrovi (azelőtt: Tyemnyikov) táborba irányított. Az odautazás igen keserves körülmények közepette történt. A vagonok befogadóképességének három-négyszeresét szorították egymás hátára. Már hideg ősz volt, hótakaró fedte a vidéket, de mi izzadtunk a vagonban. Orr-facsaró bűz, kevés levegő, vízhiány voltak útitársaink, mégis könnyen viseltük el a szállítást. Egyrészt azért, mert az ősi rablogika mindig jobbat vár az új helytől, másrészt mert mentesek voltunk az alvilágtól, 58-asok voltunk valamennyien. Ételünket senki sem lopta el, vizünket nem itta meg más. (Hacsak az őrség nem.)

KRASZNOV EZREDES, SZLIPIJ METROPOLITA

A különleges tábor gyűjtőhelyére naponta érkeztek a szállítmányok, kötelező volt a karantén. Mindenki munka nélkül töltötte idejét, ismerőseket keresett. Az orvosokat viszont azonnal munkába állították, s a legnagyobb higiénia betartását követelték tőlünk.

Kétezer fogoly lehetett a táborban, modern biztonsági eszközökkel felszerelt őrségtől körülvéve. Mindenütt erdő, benne még két biztonsági kör katonasággal: a szökés lehetetlen volt.

lül áll. S a szabad népek? Vajon teljesítették-e írásba foglalt, ezerszer hangoztatott ígéretüket? Erre a történelem fog felelni, de az eltelt évek eddig igen negatív módon válaszoltak.

Az MVD és kapcsolt részei nem kockáztatták meg a legalább harmincmillió családtaggal rendelkező tízmilliónyi politikai fogoly felkelését, amely áttekintett volna a másik tízmillió közbüntényesre és azok hozzátartozóira. Így hát új módszert vezetett be: szétválasztotta a politikaiakat a közbüntényesektől, különleges táborokba zárva az előbbieket. Ez az elkülönítés leegyszerűsítette a politikai foglyok szükség szerinti tömeges elpusztítását is anélkül, hogy az alvilág tagjainak bántódása esett volna.

Nyolc ilyen legszigorúbb rezsimű különleges tábort létesítettek. Ezek:

Ázsiában: Kolima, Narilszk, Tajset, Kamis, Karaganda.

Európában: Vorkuta, Inta, Dubrov.

Lehetséges, hogy számuk több is volt, de a fentiek biztosan léteztek. Egyedül csak a politikaiak részére két, szintén különleges börtönt nyitottak meg egyidejűleg: az Irkutszk melletti Alekszandrovskijt és a Moszkva alatti Vlagyimirovskijt. Hozzávetőleges becslések szerint a speciális táborokba került 58-asok (politikai paragrafus) létszáma tízmillió körül mozgott.

A fenti táborok mindegyike lakott területektől messze, elhagyott vidékeken volt elhelyezve, ideális helyen egy tömeges likvidáció esetében. A beosztott szabad személyzettel nyilatkozatot íratnak alá, mely szerint

1. a lágerben hallottakról, látottakról soha senkinek beszélni nem fognak;

2. a foglyokkal semmiféle kapcsolatot nem keresnek, velük beszédbe nem elegendnek;

3. az előző két pontban foglaltak be nem tartása miatt az 58. paragrafus alapján minimálisan tíz év büntetést kapnak.

A különleges táborokban különleges osztályt létesítettek a cse-kisták. Tagjai „önkritikát gyakoroltakból” állott, élet s halál feletti korlátlan hatalommal, tetszés szerinti módszerek alkalmazásával, kivégzési joggal. Éltek is vele számtalan esetben, párthűségüket mindenáron bizonyítani akarták. Ezek cinikusan vágták a foglyok szemébe: „Nekünk nem a munkátok, hanem a hullátok kell!” (Az orosz nyelvben ez igen összecsengően hangzik, mert a *munka* és a *hulla* szavak között csak egy betű különbség van.)

Szigorú számozást vezettek be. Minden fogoly ezután név

nélküli volt, élete a speciális táborok cserélésére volt kárhoztatva számokkal a ruházatán. A munkanormák teljesíthetetlenek voltak; egy erdőirtónak kézi fűrészsel napi tizenkét köbméter fát kellett kivágni és állványba rakni. Ez magában foglalta a kijelölt rész bokroktól való megtisztítását, a fa ki-döntését, legallyazását, felvágását, felrakását, a hulladékok el-égetését. Zabkenyéren, darán és halon élve! Mit szólnának hozzá a nyugati szakszervezetek?

Hivatalosan a speciális táborok 1954-ig léteztek, s a bennük uralkodó szigor mindig a nemzetközi helyzethez alkalmazkodott. A koreai háború alatt igen kegyetlen volt, aztán megenyhült, de 1952 végén ismét nagyon szigorú lett. Sztálin halála, később Berija bukása, majd a vorkutai felkelés lassan rendes javítótáborokká alakította át.

Az én szállítmányom tagjainak északi tartózkodását, úgy lát-szik, soknak találta az MVD, eléggé kipurítottak is voltunk, így a mordvin köztársaságban lévő dubrovi (azelőtt: Tyemnyikov) táborba irányított. Az odautazás igen keserves körülmé-nyek közepette történt. A vagonok befogadóképességének há-rom-négyszeresét szorították egymás hátára. Már hideg ősz volt, hótakaró fedte a vidéket, de mi izzadtunk a vagonban. Orr-facsaró bűz, kevés levegő, vízhiány voltak útitársaink, mégis könnyen viseltük el a szállítást. Egyrészt azért, mert az ősi rablogika mindig jobbat vár az új helytől, másrészt mert mentesek voltunk az alvilágtól, 58-asok voltunk valamennyien. Ételünket senki sem lopta el, vizünket nem itta meg más. (Hacsak az őrség nem.)

KRASZNOV EZREDES, SZLIPIJ METROPOLITA

A különleges tábor gyűjtőhelyére naponta érkeztek a szállítmányok, kötelező volt a karantén. Mindenki munka nél-kül töltötte idejét, ismerősöket keresett. Az orvosokat viszont azonnal munkába állították, s a legnagyobb higiénia betartá-sát követelték tőlünk.

Kétezer fogoly lehetett a táborban, modern biztonsági esz-közökkel felszerelt őrségtől körülvéve. Mindenütt erdő, benne még két biztonsági kör katonasággal: a szökés lehetetlen volt.

Az őrtornyokban géppuskák, telefonösszeköttetés a laktanyával, erős fényű reflektorok, minden pontosan megszervezve. Újdonság: két óránként lehetett hallani az őrségváltást, mely szerint új nevünk lett:

— A nép ellenségeinek X. számú őre szolgálatomat átadom. Vagy:

— A nép ellenségeinek X. számú őre jelentem, hogy...

Tehát a nép ellenségeivé nevezett ki bennünket Berija. De ki törődött most azzal? Lényeges volt, hogy az északi rabiróniával *Joszif Visszarionovics lötyténék* nevezett meleg vizet most leves váltotta fel, amelyben répa- és cékladarabok úszkáltak. Szóval zöldség, vitamin! Literszámmra tudtuk volna nyelni!

Három év után végre krumplit is ehettünk. Néha a levesben találtunk egy-két egészben főtt szemet, s ezt határtalan élvezettel morzsoltuk szét szánkban. Ilyesmire északon gondolni sem mertünk.

Nem is tudom, hogyan oldották meg a közbüntényesek táborainak egészségügyi szolgálatát, hiszen az orvosok valamennyien politikaiak voltak, s egyelőre itt bőségben találtak. Voltunk hatan; a kórházbarakk harminc ágygal rendelkezett, de napok alatt egy nyolcvan ágyas új barakkot kellett nyitni, sok volt a tüdőbeteg.

A főorvosnő elég jóindulatúnak mutatkozott; két orvost a szállitmányok vizsgálására s tábortisztaságra, kettőt a tüdőbajosokhoz, egy idősebb orosz orvost velem együtt a rendelőbe és az azal egybeépült régi kórházba osztott be.

Betegeim között találtam Nyikolaj Nyikolajevics Krasznov volt cári ezredest, a híres Krasznov hetman unokaöccsét. Már az 1917-et követő években mindketten jelentős szerepet játszottak a fehér hadseregben, a második világháború alatt pedig a bolsevizmus ellen küzdő kozák hadtestnek voltak parancsnokai. Angol hadifogságba estek, ahonnan kiadták őket a Szovjetuniónak. A hetman tábornokot 1947 januárjában öt tisztjával együtt a Lefortovo-börtön udvarán felakasztották. Unokaöccse huszonöt évet kapott, míg ennek fia tíz évvel „úsztatta meg” antibolsevista harcát.

Az ezredest elválasztották fiától, nem tudtak egymásról semmit. Nem tudtam vele részletesebben beszélni, igen súlyos állapotban volt: szívzavarai, dystrophia III-ja mozdulatlaná tették ágyában, szavakat kiejteni már alig tudott. Orvosságokkal rendelkezünk ugyan, de ilyen állapotban, tábori körülmények között már nem sokat használtak. Az ezredes állapota

napról napra rosszabbodott, elvesztette eszméletét, s rövid haláltusa után 1948 novemberének egyik napján kiszenvedett.

Patriarchákra emlékeztető impozáns alakjával, hosszú szakállával, tiszteletet parancsoló megjelenésével, valódi keresztényi magatartásával minden fogoly megbecsülésében részesült Joszif Szlipij leMBERGI metropolita. A szovjet vallásügyi hivatalnak az ukrán görög katolikus egyház szétbomlasztására indított minden kísérletének ellenállt a második világháború után, amikor Lemberg szovjet fennhatóság alá került. A pártirányítás alatt álló orosz görögkeleti egyházba való beolvasztáshoz sem egyháza, sem hívei, sem a maga nevében nem volt hajlandó hozzájárulni. Moszkva minden eszközt felhasznált, hogy zsoldjába szegődtesse, de az ukrán főpap hajthatatlan maradt. Tökéletesen tisztában volt nevének, pozíciójának jelentőségével; hivatásának magaslatán állott. Inkább vállalta a sok meghurcoltatást, a börtönt, az elítélést, a lágert, de kitarott a *nem* mellett.

Huszonöt év büntetéssel a vállán most a különleges láger lakója lett. Itt sem változtatott felfogásán, nem tört meg, sőt: nagyobb lett ellenállása, ha ez egyáltalán még növekedhetett. Erős akaráttal viselte a szenvedéseket, s egyformán vigasztalt, lelkesített mindenkit. A lágerparancsnokság különös gonddal figyelte őt, akit ez a tény csak erősített abban a hitében, hogy helyes úton jár.

Szlipij metropolita nemcsak az egész katolikus papság eszményképévé vált fogsága alatt, de talpig ember is volt. E sorok írásakor bíboros, tizennyolc évi szovjet fogság után Rómában él mint az ukrán katolikus egyház pátriárkája.

Nem sokáig voltam együtt vele, mert a sok tízezer fogoly gyors egymás utáni érkezésétől elkábult csekisták már valahogy eligazodtak rajtunk, s átcsoportosításokat hajtottak végre. Én is más helyre kerültem, és új lágerben éltem meg az 1949. évet.

ROTH SZÁZADOS, A „JÓLELKŰ”

Az új táborpont nem sokban különbözött az előzőtől. Talán csak abban, hogy zsúfoltabb volt. A foglyok létszáma körülbelül háromezer lehetett, zömmel lengyelek és ukránok, de azért a többi nemzetiség is képviselve volt. A fő munka

az erdőkitermelés volt, azonkívül egy húsz cellás új izolátor felépítése a táborpont belterületén. A régi, csak öt cellával rendelkező nem volt elég „megjavítani” a Szovjetunió szerinti legértékesebb kincset: az embert.

Néhány hónappal odaérkezésünk előtt még hadifoglyok elhelyezésére szolgált a láger. 1946–1947-ben ide voltak bezárva a híres spanyol Kék Hadosztály fogságba esett katonái. Itt hallottam először a legmagasabb rangot viselő fogoly spanyol katonatisztnek, Palacios kapitánynak a nevét, éspedig igen érdekes körülmények között. Az első napokban ugyanis a kórházba osztottak be, így alkalmam volt beszélni a napi kétszeri ellenőrzést végző belrendészeti alakulatok embereivel. Ezek minden alkalmat felhasználtak, hogy az orvosok tanácsát ingyenesen igénybe vegyék mindenféle betegségre hivatkozva, és a beteg foglyok számára kiutalt minimális és legelemibb gyógyszereket a maguk számára követeljék.

Volt közöttük egy negyven éven felüli törzsőrmester, aki kivételnek számított. Állandó szívzavarokkal küzdött, de soha nem panaszkodott, inkább a betegeket, a személyzetet figyelte szolgálata alatt. Igen mogorvának látszott, de néha azért mégis mintha valami részvét csillant volna fel a szemében. Egy délutáni ellenőrzés után, amikor az esti étkezés kiosztásához készülődött mindenki, beállított a rendelőbe. Nem is köszönt, csak leült egy székre. Zsebéből újságpapírt vett ki, leszakított belőle egy darabot, tölcseért formált, megtöltötte mahorkával, rágyújtott, s igen vontatott hangon megszólalt:

– Én ismerlek téged, orvos.

– Honnan? – kérdeztem meglepődve.

– Nem tudom – válaszolta –, de ez nem is fontos. – Kis szünet után hozzátette: – Azt hiszem, te rendes ember vagy. A nemzetiséged magyar, ugye?

– Igen – válaszoltam.

– Akkor érted a spanyol nyelvet?

– Nem – mondtam –, a spanyolok másképpen beszélnek, mint mi.

– Pedig azok is rendes emberek – szólalt elgondolkozva.

Azt gondoltam, hogy biztos volt a polgárháború alatt Spanyolországban, talán onnan ismeri a spanyolokat. De nem így volt.

– Két évvel ezelőtt itt voltak – szólalt meg újra. – Ismertem őket. 1941-ben én Vlaszov tábornoknál szolgáltam, s harcoltam ellenük Leningrád alatt. – Felgyűrte jobb karján a gimnasztyorkát, s egy forradást mutatott. – Ezt tőlük kaptam. –

Elhallgatott, majd újra kezdte: – Aztán itt találkoztam velük 1946 végén, foglyok voltak. A vezetőjük valami Palacso kapitány volt. (Így, cs-vel ejtette ki a nevet.) Ember mint ember volt – idézte az orosz közmondást. – Nem is tudom, hogyan hívhatnak egy ilyen embert Palacsónak...

(Magyarázat erre, hogy az orosz nyelvben a *palacs* szó kivégzőt, hóhért jelent, erre célzott a szovjet törzsőrmester.)

Eltűnődött kissé, majd ismét megszólalt:

– A teljhatalmú kommisszárral volt sok bajuk. Ismered Roth századost?

– Ő a külügyminisztérium megbízottja – feleltem.

– Igen – mondta, s valami káromkodásfélét mormogott. Felállt, mintha ki akarna menni, de visszafordult, a kezembe nyomott egy marék mahorkát, s ahogy jött, úgy távozott.

Hamarosan megtudtuk, ki ez a Roth százados: lengyelországi zsidó, aki 1939-ben szovjet területre menekült a német megszállás alá került Poznanból, s beállt a vörös hadseregbe. Politikai biztos lett, s mint jól bevált pribéket a háború után a fogolytáborokban alkalmazták. Mindenkiben fasisztát látott, kizárólag a bosszú érzése vezette, s ez lassan szadistává alakította, mint a gyáva embereket általában. Ugyanakkor igyekezett jóakarátú palást alá rejteni valódi szándékait. A nyilvánosság előtt a foglyokhoz atyai hangon beszélt; figyelmüket felhívta arra, hogy a Szovjetunió humánus módon igyekszik a helyes útra terelni az ellene harcoltakat, nem végzi ki őket, mint hogy azt megérdemelnék, hanem munkájuk által ad alkalmat megjavulásukra.

De amikor az éhes, elkínzott hadifoglyokat, később az elítélteket magához rendelte, hogy besúgókká szervezze be őket, az ezt megtagadókat nem habozott a legkegyetlenebb büntetésekkel sújtani, sötét, penészes cellákba záratni, éheztetni, hozzátartozóik lefogásával fenyegetni, s így tovább.

Így kísérelte meg a spanyol hadifoglyok – többek között Palacios kapitány megaláztatását, azoknak különböző ürtügyek alatt történt fenyegetéseit. A hadifoglyok más táborba való elvitele után továbbra is régi helyén maradt: most még jobb alkalom kínálkozott arra, hogy az elítélteken elégítthesse ki beteg hajlamait. Mint az MVD teljhatalmú megbízottjának, minden lehetősége megvolt ezeknek végrehajtására. Aki nem volt hajlandó vele együttműködni, azt rögtön a legnehezebb munkára osztatta be, bármilyen is legyen az egészségügyi állapota.

Szerencsétlenek az óriási tölgyek fűrészelése közben szabadultak meg kínjaiktól, részükről pontot téve a kommunizmus népeket felszabadító, igazságot szolgáltató törekvéseire...

Ám semmi sem tart örökké, így Roth százados vérengzése sem. Az Űristen bele szokott avatkozni földünk halandóinak életébe, olykor meglehetősen keményen.

Valami — talán egyéni — oknál fogva Roth különösen üldözte a lengyeleket s ukránokat; ezeket sujtotta legjobban a régi kínai módszereket megszégyenítő kínzásaival.

Természetszerűleg várható volt egy megfelelő ellenakció ezek részéről, amennyire azt a lágerkörülmények megengedték. Az elítélt nemzeti ukránok egy csoportja a lengyelekkel karöltve végrehajtotta azt, amiről a többi fogoly csak jóval később szerzett tudomást: egyikük, teljesítve a csoport megbízatását, elfogadta besúgóvá való beszervezését, és az előre megbeszélt terv alapján hasznos információkat szolgáltatott Rothnak egy állítólagos, az ukránok tervezte zendülésről. Ez az álbesúgó nevekkkel is szolgált, s négy ukránt el is vittek a központi börtönbe, de Roth bizalma megnőtt a besúgó felé. Éjjeli megbeszélésekre hívta; mindenáron hálózatot akart kiépíteni az elítéltek között, hogy érdemeit a rendszer előtt nagyobbítsa, s ténykedésének fontosságát minél jobban bizonyítsa hozzá hasonló parancsnokai előtt.

Éjjeli megbeszéléseit általában éjfélig tartotta; neki joga volt a tábor területén takarodó után is tartózkodni. Egy alkalommal éjjel két óra körül találta meg hulláját az ügyeletes őrség: fejét tégladarabokkal verték szét.

Mindenkit kihallgattak, mindenkit meggyanúsítottak, csak a besúgót nem. Ő nem vitt el semmit Roth irataiból, de pontosan megtudtuk a többi valódi besúgó nevét...

Kora hajnalban, amikor a teljhatalmú megbízott maradványait hordágyon vitték ki, az őrség épülete előtt égő lámpa szinte kísérteties fényben világította meg az ott álldogáló törzs-őrmester amúgy is sápadt arcát. Merev, kifejezés nélküli tekintete lassan követte a tegnap még korlátlan hatalommal felruházott csekista tetemét.

Egyetlen szót sem szólt, de mintha a nézése ezt mondta volna:

— Kutyáknak kutyavég...

Úgy látszik, a szigorúságnak csak a halál a határa. Azt gondoltuk, hogy szigorúbban már nem lehet kezelni bennünket, de amint tapasztalnunk kellett, lehetett. A politikai tiszt meg-

gyilkolása olyan intézkedésekkel járt a vezetőség részéről, amelyeket azelőtt nem is képzeltünk. Néha kétszer is kihajtottak mindenkit az udvarra az éjszaka folyamán, s személyi motorzást, barakk-kutatást tartottak. Ugyancsak éjjelente bejöttek a barakkokba, órákig névsort olvastak, személyi adatokat vettek fel, s utána négy-öt foglyot elvittek az izolátorba.

Más alkalommal egész napos fényképezési láz vett erőt rajtuk: mindenkit lefényképeztek szemben, oldalról, hátulról, s ez alatt a hidegben kellett álldogálni, amíg mindenkivel végeztek. Ugyanezt a figurát megcsinálták az ujjlenyomatvételekkel is. (Fogságom alatt legalább húsz alkalommal játszották velem végig ezt a komédiát, a rólam felvett fényképek filmanyagából pedig raktárt lehetne megnyitni...)

A csekista szadizmusra vallott az a tény is, hogy az egészségügyi részleg vezetője, egy felcser főhadnagy elrendelte három koporsó állandó kitevését a kórház folyosójára.

— Hadd lássák a nép ellenségei — mondta —, hogy merre visz innen az útjuk!

S még ilyen körülmények között is lehetett találni valami támogatást, valami olyan emberi megnyilvánulást, amely a foglyok lelkivilágára borult sötét felhőket ha rövid időre is, de eloszlatta.

A mordvin nép a maga szovjetellenes magatartását már a kolhozok bevezetésekor kimutatta. Szinte egy emberként kelt fel a rendszer ellen, felgyújtva falvait, erdeit, vállalva a bujdosást, a törvényen kívüli életet. 600 000—700 000 lelket számláló, az urál-altaji törzshöz tartozó népfaj, mely ki tudja, mikor szakadt el rokonaitól, s telepedett meg a Közép-Volga vidékén, Szaranszk környékén. Az évszázadok alatt teljesen elszlávosodtak, felvették a görögkeleti vallást, de nyelvüket és szokásaikat továbbra is megőrizték. A szovjet uralom alatt önálló köztársaság lett, de szabadságszerető megnyilvánulásai miatt területén alapították meg az egyik legszigorúbb lágert, amely még ma is lakóhelyül szolgál a rakoncátlankodó szovjet intelligenciának.